

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Ο ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: 1996 - 2004»

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ:

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΜΑΤΣΟΥΚΗ (Α.Μ.: 28313)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ

Αθήνα, Ιούνιος 2010

«...η Ευρώπη που θα μας επιτρέψει να προχωρήσουμε είναι η Ευρώπη της διαφορετικότητάς μας. Η Ευρώπη αγκαλιάζει μία, αλλά και πολλές διακριτές πραγματικότητες. Γιατί η Ευρώπη οικοδομείται πάνω στην ιδέα της ενότητας μέσα από τη διαφορά. Ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός χτίστηκε πάνω στο άνοιγμα προς τον «Άλλο», στην αίσθηση της οικουμενικότητας μέσα από τη διαφορά. Η Ευρώπη στην οποία προσβλέπουμε είναι η Ευρώπη που πιστεύει στην πολυφωνία, στην αξιοποίηση της συνάντησης με τους Άλλους. Που μέσα από διάφορους μηχανισμούς καλλιεργεί την πολυπολιτισμικότητα. Που διαμορφώνει ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να εκφραστούν όλοι οι πολίτες. Που αποτελεί λιγότερο έναν ενιαίο πολιτισμό και περισσότερο έναν χώρο στον οποίο μπορούν να ανθίσουν πολλοί πολιτισμοί, πολλοί τρόποι ζωής και πολλά ιδανικά»¹.

Κώστας Σημίτης, 14.11.1998

«... η συμμετοχή μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση λειτούργησε περίπου ως εάν η Ελλάδα να ήταν Οδυσσέας, ο οποίος ήταν δεμένος στον ιστό του σκάφους και απέφυγε λίγο-πολύ τις σειρήνες που θα μπορούσαν να τον είχαν οδηγήσει στην καταστροφή. Τις σειρήνες του πρωτόγονου εθνικισμού»².

Παναγιώτης Ιωακειμίδης

¹ «Αναζητώντας την Ευρωπαϊκή ταυτότητα», ομιλία σε διεθνές σεμινάριο στην Αθήνα (14.11.1998) του ΚΩΣΤΑ ΣΗΜΙΤΗ, διαθέσιμο στον επίσημο δικτυακό τόπο του Κώστα Σημίτη <http://www.costas-simitis.gr/content/77> (15.04.2010).

² ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Θα επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση*; Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, σσ. 96.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω τον Καθηγητή και Επιβλέποντα της Μεταπτυχιακής εργασίας μου κ. Παναγιώτη Κ. Ιωακειμίδη για την υποστήριξη και τη βοήθεια που μου προσέφερε, δείχνοντάς μου εμπιστοσύνη και δίνοντάς μου την ευκαιρία να ασχοληθώ με ένα πολύ ενδιαφέρον θέμα.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για τη στήριξή της.

Πίνακας Περιεχομένων

	Σελ.
Πίνακας πινάκων.....	6
Κατάλογος με ακρωνύμια/Συντομογραφίες.....	6
 Περίληψη.....	7
 Εισαγωγή.....	8
 Κεφάλαιο 1 ^ο	
Η έννοια του εξευρωπαϊσμού.....	10
1.1. Τι σημαίνει εξευρωπαϊσμός: ένας μοντέρνος όρος.....	10
1.2. Τι είδους αλλαγή είναι ο εξευρωπαϊσμός;.....	13
1.3. Τι δεν είναι ο εξευρωπαϊσμός.....	16
1.4. Διαδικασίες εξευρωπαϊσμού και θεωρητικές προσεγγίσεις (bottom-up και top-down).....	17
1.5. Οι συνέπειες του εξευρωπαϊσμού στην Ελλάδα.....	21
 Κεφάλαιο 2 ^ο	
Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής: μια αλλαγή παραδείγματος.....	23
2.1. Εξευρωπαϊσμός των «από κάτω προς τα πάνω» και «από πάνω προς τα κάτω» προσεγγίσεων και η Ελλάδα.....	23
2.2. Εξευρωπαϊσμός ως εκδυτικισμός.....	25
2.3. Εξευρωπαϊσμός ως εκσυγχρονισμός.....	26
2.4. Εξευρωπαϊσμός ως έξοδος από την περιθωριοποίηση.....	29
2.5. Επιπτώσεις εξευρωπαϊσμού στην ελληνική εξωτερική πολιτική.....	30
 Κεφάλαιο 3 ^ο	
Εξωτερική πολιτική – Case Studies.....	33
3.1. Η στροφή της Ελλάδας στην εξωτερική της πολιτική: η περίπτωση της Τουρκίας.....	33
3.1.1. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι (10.12.1999 & 11.12.1999).	38
3.1.2. Σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας στη νέα εποχή.....	43

3.2.	Η περίπτωση της Κύπρου.....	44
3.3.	Ο πόλεμος στη Γιουγκοσλαβία, η κρίση στο Κοσσυφοπέδιο και οι σχέσεις Ελλάδας-ΠΓΔΜ-FYROM.....	45
3.4.	Σχέσεις Ελλάδας-ΗΠΑ.....	47
3.5.	Η περίπτωση της Ρωσίας.....	48
3.6.	Ελλάδα-Μέση Ανατολή.....	48
3.7.	Προεδρία του Συμβουλίου της Ευρώπης από την Ελλάδα (01.01.2003-30.06.2003).....	49
3.8.	Το μέλλον της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.....	50
	Συμπεράσματα.....	52
	Βιβλιογραφία/Αρθρογραφία.....	54
	Ελληνόγλωσση.....	54
	Ξενόγλωσση.....	58
	Πρωτογενείς Πηγές.....	62
	Πηγές από το Διαδίκτυο.....	63

Πίνακας πινάκων

		Σελ.
Πίνακας 1	Οι διαστάσεις των διαδικασιών εξευρωπαϊσμού	12
Πίνακας 2	Οι τομείς του εξευρωπαϊσμού και οι τύποι της αλλαγής	14
Πίνακας 3	Το μοντέλο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	20

Κατάλογος με ακρωνύμια/Συντομογραφίες

ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΚΜ	Κράτη-μέλη
ΜΚΟ	Μη-κυβερνητικές οργανώσεις
ΜΜΕ	Μέσα μαζικής ενημέρωσης
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΝΕ	Οικονομική Νομισματική Ένωση
ΠΓΔΜ-FYROM	Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας
ΧΚΑΕ	Χώρες Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης

Περίληψη

Η έννοια του εξευρωπαϊσμού μεταφράζεται ως μια διαδικασία εκδυτικισμού και εκσυγχρονισμού, υπογραμμίζοντας μια αμφίδρομη διαδικασία μέσω της οποίας οι πολιτικές στο εσωτερικό ενός ΚΜ μετασχηματίζονται από τη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ενοποίησης. Η εργασία επικεντρώνεται στον εξευρωπαϊσμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη διάρκεια της πρωθυπουργικής θητείας του Κώστα Σημίτη κατά την περίοδο 1996-2004. Η υιοθέτηση της Ευρωπαϊκής φιλοσοφίας άνοιξε μια νέα σελίδα για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, όταν η Ελλάδα δέχτηκε να ξεκινήσει ο διάλογος για την ένταξη της Τουρκίας στην ΕΕ. Το ίδιο διάστημα η Ελλάδα διαμορφώνει ένα νέο πολιτικό πρόσωπο θέλοντας να αντιμετωπίσει προβλήματα όπως το Κυπριακό και η ΠΓΔΜ-FYROM. Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σφυρηλάτησε ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο η Ελλάδα ήταν σε θέση να προωθήσει αποτελεσματικότερα τις εθνικές της επιδιώξεις.

Λέξεις Κλειδιά: εξευρωπαϊσμός, ελληνική εξωτερική πολιτική, Ελλάδα, Τουρκία, ΚΜ, ΕΕ, εκσυγχρονισμός, Ελσίνκι.

Εισαγωγή

Η εξωτερική πολιτική επηρεάζεται από πολλές συνιστώσες, κοινωνικοοικονομικές, εσωτερικές και εξωτερικές, ενώ πολλοί παράγοντες σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο στην πολιτική σκακιέρα επηρεάζουν τη δυναμική της. Η ελληνική εξωτερική πολιτική από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 κινήθηκε με άλλο ρυθμό και διέρρηξε τους δεσμούς με το παρελθόν της, διαγράφοντας μια νέα τροχιά. Η προσπέλαση της εξωτερικής πολιτικής αποτελεί διαδικασία επίπονη. Η κατανόησή της απαιτεί πλήθος παραμέτρων σε οικονομικό, στρατιωτικό, κοινωνικό και διπλωματικό επίπεδο, ενώ η ιδιομορφία της έγκειται στο ότι από τη φύση της δεν κατανοείται μέσω απλουστευτικών συνειρμών, αλλά περισσότερο μέσω των λεπτών χειρισμών που απαιτούνται για την επιτυχημένη άσκησή της. Η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο 1996-2004 εξευρωπαϊζεται, θέλοντας να κερδίσει το στοίχημα του εκσυγχρονισμού και να συμμετάσχει ενεργά στο μέλλον της ΕΕ αλλά και να αποτελέσει το πολιτικό και οικονομικό κέντρο της περιοχής των Βαλκανίων. Σταδιακά, η Ελλάδα υιοθετεί μια διαφορετική εξωτερική πολιτική σε συνάρτηση με τα κράτη που την περιβάλλουν, ενώ ταυτόχρονα προωθεί τα εθνικά της θέματα με έναν ξεχωριστό τρόπο που δεν αποδομείται μέσω του παρελθόντος της.

Στο νέο παγκοσμιοποιημένο διεθνές περιβάλλον ο μετασχηματισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπήρξε απόρροια του τρόπου με τον οποίο η Ελλάδα αρχίζει να αντιλαμβάνεται τα νέα δεδομένα και το πως τα τελευταία ενσωματώθηκαν στην ατζέντα της εξωτερικής της πολιτικής. Η άσκηση της εξωτερικής της πολιτικής μέσω παραδοσιακών σχημάτων και παρελθοντικών πολιτικών προσεγγίσεων θα σηματοδοτούσε την περιθωριοποίηση της Ελλάδας και τον αποκλεισμό της από ζητήματα παγκόσμιου βεληνεκούς, ενώ συγχρόνως η ίδια θα καθίστατο ανεπαρκής στο χειρισμό των δικών της εθνικών συμφερόντων. Στην ουσία, η ελληνική εξωτερική πολιτική τόλμησε τον εξευρωπαϊσμό της θέλοντας να ενσαρκώσει τη χαρακτηριστικότερη αντανάκλαση του εκσυγχρονιστικού πειράματος, καθώς όπως επισημαίνουν οι ερευνητές σε κανέναν άλλο τομέα δεν παρατηρήθηκαν στη χώρα τόσες πολλές αλλαγές και τόσο σύντομα, όσο στη σφαίρα της εξωτερικής της πολιτικής.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η απεικόνιση του εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη διάρκεια της περιόδου 1996-2004, όταν η κυβέρνηση του Κώστα Σημίτη είχε αναλάβει την πολιτική διακυβέρνηση της Ελλάδας. Στο πρώτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στην έννοια του εξευρωπαϊσμού γενικότερα και

το πως αυτός ορίζει την αλλαγή σε επίπεδο κρατών. Θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τους παράγοντες εκείνους που εξηγούν τη μεταμόρφωση που απορρέει από το φαινόμενο του εξευρωπαϊσμού, ενώ δεν θα παραλείψουμε να εστιάσουμε την προσοχή μας στις διαφορετικές προσεγγίσεις του εξευρωπαϊσμού. Στο δεύτερο κεφάλαιο θα αναλύσουμε τον εξευρωπαϊσμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής με άξονα το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο που επικρατούσε εκείνη τη χρονική περίοδο στη διεθνή και εσωτερική σκηνή. Στο τρίτο κεφάλαιο θα αναφερθούμε συστηματικά στις περιπτώσεις εκείνες όπου ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σηματοδότησε το πέρασμα της Ελλάδας σε μια νέα εποχή για τις σχέσεις της με άλλες χώρες.

Θα αναφερθούμε εκτενέστερα στα παραδοσιακά μέτωπα εξέλιξης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, όπως οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό, τα Βαλκάνια, η Ρωσία και η Μέση Ανατολή, περιοχές με ιδιαίτερο πολιτικό βάρος για την Ελλάδα. Ειδικότερα, όμως, θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε τη μεγάλη τομή ανάμεσα στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας και πως το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κορυφής του Ελσίνκι το 1999 αποτέλεσε την κορυφαία στιγμή για το πεδίο μεταμόρφωσης των σχέσεων των δύο χωρών. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στο μέλλον της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και το πως αυτή ξεπερνώντας τις εγγενείς της αδυναμίες είναι σε θέση να ισχυροποιήσει το ρόλο της στο διεθνές παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Τέλος, θα καταλήξουμε σε ορισμένα συμπεράσματα όσον αφορά τον εξευρωπαϊσμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής τη χρονική περίοδο 1996-2004, αποτιμώντας τη δυναμική της για τα χρόνια που ακολουθούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ

1.1. ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ: ΕΝΑΣ ΜΟΝΤΕΡΝΟΣ ΟΡΟΣ

Ο όρος εξευρωπαϊσμός είναι σύγχρονος αλλά αμφισβητούμενος. Χρησιμοποιείται σε πολλές περιπτώσεις προκειμένου να περιγράψει πλήθος φαινομένων και διαδικασιών με κοινό προορισμό την αλλαγή. Ακόμη και σήμερα δεν έχει δημιουργηθεί μια ολοκληρωμένη και συγκροτημένη θεωρία για τον εξευρωπαϊσμό, αντίθετα ο όρος υπαινίσσεται διφορούμενες εννοιολογικές οριοθετήσεις. Στην πραγματικότητα εκείνο που μας ενδιαφέρει δεν είναι τι πραγματικά σημαίνει «εξευρωπαϊσμός» αλλά εάν και με ποιον τρόπο ο όρος είναι χρήσιμος για να κατανοήσουμε τη δυναμική που αναπτύσσεται στην εξέλιξη του Ευρωπαϊκού πολιτικού συστήματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούμε να αντιληφθούμε καλύτερα την ανάπτυξη και επιρροή ενός Ευρωπαϊκού θεσμικά οριοθετημένου συστήματος διακυβέρνησης. Η μεταμόρφωση της Ευρωπαϊκής πολιτικής τάξης σηματοδοτεί αλλαγές σε θεσμούς και ταυτότητες, αλλά ακόμα περισσότερο ο εξευρωπαϊσμός δεν είναι μια μοναχική διαδικασία και ένα φαινόμενο *sui generis*³. Αντίθετα, με τον όρο εξευρωπαϊσμό αντιλαμβανόμαστε πως μπορούμε να ενώσουμε την Ευρωπαϊκή δυναμική με τη δυναμική άλλων κυβερνητικών συστημάτων.

Εξαιρετικά παραδείγματα του πως θεσμοί και πολιτικά συστήματα γεννιούνται και μετασχηματίζονται, κατανοούνται μέσω ριζικών και διαρκών αλλαγών στα δομικά χαρακτηριστικά και τις βασικές αρχές της πολιτικής οργάνωσης της Ευρώπης. Με άλλα λόγια, μιλάμε για εξευρωπαϊσμό όταν «κάτι» στο εσωτερικό πολιτικό σύστημα επηρεάζεται από «κάτι» Ευρωπαϊκό, δηλαδή προκύπτει μια εσωτερική αλλαγή, η οποία οφείλεται στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης⁴. Αυτή η αλλαγή κατεύθυνσης

³ **OLSEN P. JOHAN**, «Europeanization – a fashionable term, but is it useful?», *Arena*, WP 01/2, pp. 1-2. Βλ. επίσης **CINI MICHELLE**, *European Union Politics*, New York², Oxford University Press, 2007, pp. 405-420.

⁴ **VINK MAARTEN**, «What is Europeanization? and Other Questions on a New Research Agenda», Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, University of Bocconi, Milan, 22-23 November 2002, Leiden University, Department of Political Science, The Netherlands, November 2002, pp. 1-22. Βλ. επίσης **AGNANTOPOULOS APOSTOLOS**, «The Europeanization of National Foreign Policy: the Case of Greece», School of Law and Government, Dublin City University, Ireland, Paper presented at GARNET conference «The European Union in International Affairs», Brussels, April 2010, pp. 1-29. Για περισσότερα σχετικά με τις αλλαγές που επιφέρει ο εξευρωπαϊσμός στα ΚΜ βλ. **BÖRZEL A. TANJA**, «How the

υπήρξε περισσότερο ορατή στα μέσα της δεκαετίας του 1990 όταν τα ΚΜ της ΕΕ υποχρεώθηκαν σε θεσμική προσαρμογή των πολιτικών συστημάτων τους προκειμένου να υποστηρίξουν την οντότητά τους ως μέλος της ΕΕ. Ωστόσο, οι διαδικασίες του εξευρωπαϊσμού δεν περιορίζονται μόνο στα ΚΜ της ΕΕ, αλλά αφορούν και χώρες που δεν ανήκουν στην Ένωση, όπως η Ελβετία και η Νορβηγία, καθώς επίσης και πρώην υποψήφιες χώρες στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη.

Όπως εύστοχα αναφέρει ο Featherstone ο όρος εξευρωπαϊσμός (europeanization) όπως η παγκοσμιοποίηση (globalization) (ή η αμερικανοποίηση/εξαμερικανισμός (americanization) στον Olsen) μπορεί να αποτελέσει σημείο αφετηρίας για μεγαλύτερη κατανόηση σημαντικών αλλαγών που συμβαίνουν στην πολιτική και την κοινωνία, ως μια νέα μορφή επεκτατισμού. Ο όρος έχει μικρή αξία εάν χρησιμοποιείται απλά και μόνο από τον ερευνητή για να επαναλάβει μια υπάρχουσα έννοια. Δεν πρόκειται για ένα απλό συνώνυμο της Ευρωπαϊκής περιφερειακής ενοποίησης ή ακόμα και της σύγκλισης, έστω και αν υπάρχει επικάλυψη και στις δύο έννοιες και σίγουρα δεν θεωρείται η συνέχεια του νεολειτουργισμού. Ως όρος στις κοινωνικές επιστήμες βρίσκεται ανάμεσα στην ιστορία, τον πολιτισμό, την πολιτική, την κοινωνία και τα οικονομικά. Είναι μια διαδικασία δομικής αλλαγής, που αλληλεπιδρά ανάμεσα σε δρώντες και θεσμούς, ιδέες, διαδικασίες και ενδιαφέροντα.

Αν και ο εξευρωπαϊσμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί με πάρα πολλούς τρόπους και σε πολλές κατευθύνσεις, κινδυνεύει να υποβαθμιστεί κατά κάποιον τρόπο. Όπως επισημαίνει ο Featherstone ο εξευρωπαϊσμός μεταφράζεται ως ασύμμετρη διαδικασία, όπου η αιτία και το αιτιατό ίσως τεκμηριωθούν ως παραπλανητικά και αβάσιμα. Ο εξευρωπαϊσμός συνδέεται με τη διαμόρφωση πολιτικής, αν και ως έννοιες δεν πρέπει να ταυτίζονται. Η Ευρωπαϊκή πολιτική είναι το άμεσο προϊόν διαπραγματεύσεων και *υπερχείλισης* (spill-over) μέσω των οποίων κυβερνήσεις και ομάδες συμφερόντων αλληλοεπηρεάζονται διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο πολιτικής στον οποίο οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί βρίσκουν τη θέση τους. Οι επιδράσεις της Ευρωπαϊκής πολιτικής μπορούν καλύτερα να μελετηθούν όταν παρατηρήσουμε τις επιδράσεις τους σε εθνικό πλέον περιβάλλον. Η εφαρμογή των νέων αυτών πολιτικών μπορεί να περιορίσει τους εθνικούς δρώντες σε εσωτερικό επίπεδο ή αντίθετα να προσφέρει νέες ευκαιρίες, ως αποτέλεσμα της ανακατανομής των εξουσιών από το εθνικό επίπεδο στο Ευρωπαϊκό

(νέα χρηματοδοτικά προγράμματα, γνώσεις)⁵. Στον πίνακα 1 αποτυπώνονται οι πολλές δυνατότητες στις επιπτώσεις και οι αντίστοιχες αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε δρώντες και θεσμούς από το φαινόμενο του εξευρωπαϊσμού:

Πίνακας 1		
Οι διαστάσεις των διαδικασιών εξευρωπαϊσμού		
Διαστάσεις	Επιπτώσεις σε εθνικό πεδίο	Διάδραση
ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ & ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	A. Προσαρμογή ή και αλλαγή περιεχομένων, στόχων και εργαλείων πολιτικής B. Νομιμοποίηση πολιτικών Γ. Εισαγωγή και νέων πολιτικών/εργαλείων	A. Χρήση ορισμένων εθνικών μοντέλων πολιτικής B. Αποδοχή πλουραλισμού τρόπων (μέσω της «αμοιβαίας αναγνώρισης» Γ. Ασύμμετρες επιδράσεις στο «μοντέλο ΕΕ»
ΔΗΜΟΣΙΟΙ ΘΕΣΜΟΙ	A. Νέο πεδίο νομιμοποίησης B. Ταυτόχρονες διαπραγματεύσεις (two-level games) Γ. Περιορισμός της εμβέλειας/δυνατοτήτων Δ. Ενδυνάμωση στο διεθνές πεδίο	A. Συνύπαρξη διαφόρων μοντέλων B. Τάσεις επικράτησης βασικών κοινών κριτηρίων αξιολόγησης Γ. Τάσεις επικράτησης βασικών κοινών αντιλήψεων περί ορίων δημόσιου-ιδιωτικού
ΚΟΜΜΑΤΑ & ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ	A. Παγίωση πρόσθετου επιπέδου εξουσίας B. Διαμόρφωση υπερεθνικών συμμαχιών Γ. Πίεση στο εθνικό ή στο υπερεθνικό επίπεδο Δ. Περιορισμός της εμβέλειας κομμάτων	A. Διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού κομματικού συστήματος B. Αλληλεπιδράσεις στο δύσκολο σχεδιασμό κοινών στρατηγικών των συμφερόντων
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ	A. Τροποποιήσεις στους κανόνες B. Συναρθρώσεις Γ. Επιλεκτική αναδιτύπωση παραδόσεων	A. Διαμόρφωση κοινών πολιτικών αξιών B. Διαμόρφωση προτύπων μη-Ευρωπαίων Γ. Μορφές πολυφωνίας

⁵ **FEATHERSTONE KEVIN and RADAELLI M. CLAUDIO** (eds.), *The Politics of Europeanization*, Oxford New York, Oxford University Press, 2003, pp. 3-26. Βλ. επίσης **SITTERMANN BIRGIT**, «Europeanisation – A step forward in Understanding Europe?», Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Nachwuchsgruppe Europäische Zivilgesellschaft und Multi-Level Governance, 2006, pp. 1-23. Βλ. επίσης **BÖRZEL A. TANJA and RISSE THOMAS**, «Conceptualizing the Domestic Impact of Europe», prepared for K. Featherstone/Claudio Radaelli (eds.), *The Politics of Europeanisation*, (Oxford: Oxford University Press, forthcoming), 2009, pp. 1-23.

Πηγή: **ΛΑΒΔΑΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Διαδικασίες Εξευρωπαϊσμού και Διαδραστική Ενοποίηση», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 313.

1.2. ΤΙ ΕΙΔΟΥΣ ΑΛΛΑΓΗ ΕΙΝΑΙ Ο ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ

Ο εξευρωπαϊσμός μπορεί να προσδιοριστεί γενικότερα ως εσωτερική αλλαγή, απόρροια της διαδικασίας Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Οι Hix και Goetz επισημαίνουν ότι «πρόκειται για μια διαδικασία αλλαγής σε εθνικές θεσμικές και πολιτικές πρακτικές οι οποίες οφείλονται στην Ευρωπαϊκή ενοποίηση»⁶. Συνεπώς, πρόκειται για μια διαδικασία μέσω της οποίας οι εσωτερικές πολιτικές αλλάζουν, υποκείμενες ολοένα και περισσότερο στην Ευρωπαϊκή δημιουργία κυβερνητικής πολιτικής. Ο εξευρωπαϊσμός αντικατοπτρίζει την αλλαγή σε εθνικό επίπεδο, όμως εάν το εθνικό επίπεδο θέτει την ΕΕ σε αλλαγή και επιδρά στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, τότε οι όροι αντιστρέφονται. Σε αυτήν την περίπτωση, εξευρωπαϊσμός και Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση αντιπροσωπεύουν μια σχέση πολυσύνθετη, συνεχώς εξελισσόμενη που ενεργεί αμφίδρομα και δυναμικά. Ωστόσο, οι Ladrech και Risse αντιτίθενται σε αυτήν τη στενή έννοια του όρου, θεωρώντας την αλλαγή που φέρνει ο εξευρωπαϊσμός ως έννοια περισσότερο ανοικτή και γενική, με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνονται η έννοια της ιθαγένειας και της εθνικής ταυτότητας⁷. Σε αυτήν τη θέση βρίσκουμε σύμφωνο και τον Radaelli⁸, ο οποίος θεωρεί τον εξευρωπαϊσμό ως «διαδικασίες

1. κατασκευής,
2. εξάπλωσης και
3. θεσμοποίησης επίσημων και ανεπίσημων κανόνων, διαδικασιών, παραδειγμάτων πολιτικής, συγλ, τρόπων να κάνεις πράγματα και διαμοιρασμένων πιστεύω και νορμών

τα οποία πρώτα καταρχήν καθορίζονται και ενισχύονται στη διαδικασία κατασκευής των αποφάσεων της ΕΕ και έπειτα ενσωματώνονται στη λογική των εσωτερικών δομών, ταυτοτήτων και δημόσιων πολιτικών». Ποιοι είναι, ωστόσο, οι τομείς που εξευρωπαϊζονται και σε ποιο βαθμό αυτοί οι τομείς επιδέχονται τις επιδράσεις της

⁶ **HIX S. and K. GOETZ**, «Introduction: European Integration and National Political Systems», Vol. 23, no. 4, *West European Politics*, 2000, pp. 1-26.

⁷ **LADRECH R.**, «Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France», Vol. 32, no. 1, *Journal of Common Market Studies*, 1994, pp. 69-88. Βλ. επίσης **RISSE T., GREEN COWLES M. and CAPORASO J.**, «Europeanization and Domestic Change: Introduction», In Green Cowles *et al*, 2001, pp. 1-20.

διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού; Στον πίνακα 2 ανακαλύπτουμε μια ταξινόμηση κατά τον Radaelli⁹:

Πίνακας 2 Οι τομείς του εξευρωπαϊσμού και οι τύποι της αλλαγής	
Τομείς του εξευρωπαϊσμού	Μέγεθος και κατεύθυνση του εξευρωπαϊσμού
Εσωτερικές δομές 1. <u>Πολιτικές δομές</u> α) Θεσμοί β) Δημόσια Διοίκηση γ) Διακυβερνητικές σχέσεις δ) Νομικό σύστημα 2. <u>Δομές εκπροσώπησης και κοινωνικές διαιρέσεις</u> α) Κομματικό σύστημα β) Ομάδες πίεσης/συμφερόντων γ) Κοινωνικές διαιρέσεις	Αδράνεια Απορρόφηση Προσαρμογή Μεταμόρφωση Οπισθοδρόμηση ή απόκλιση
Δημόσια Πολιτική α) Δρώντες β) Προβλήματα πολιτικής γ) Στυλ δ) Όργανα ε) Πόροι	

Πηγή: **RADAELLI M. CLAUDIO**, «The Europeanization of Public Policy», στο Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli (eds.) *The Politics of Europeanization*, Oxford New York, Oxford University Press, 2003, pp. 35.

Ο Olsen¹⁰ τονίζει ότι το πρώτο βήμα στην κατανόηση του εξευρωπαϊσμού είναι ο διαχωρισμός των διαφορετικών εννοιών που ερμηνεύονται με τον όρο, δηλαδή η εστίαση στο *π* αλλάζει ο εξευρωπαϊσμός. Διακρίνει πέντε πιθανές αλλαγές:

⁸ **RADAELLI M. CLAUDIO**, «Europeanisation: Solution of problem?», Vol. 8, no. 16, *European Integration online Papers (EIoP)*, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>, October 2004, pp. 1-23.

⁹ **RADAELLI M. CLAUDIO**, «The Europeanization of Public Policy», στο Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli (eds.) *The Politics of Europeanization*, Oxford New York, Oxford University Press, 2003, pp. 35. Βλ. επίσης **BÖRZEL A. TANJA and RISSE THOMAS**, «When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change», Vol. 4, no. 15, *European Integration online Papers (EIoP)*, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>, November 2000, pp. 1-23. Για περισσότερα σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν τη διαδικασία προσαρμογής που απορρέει από το φαινόμενο του εξευρωπαϊσμού και την ικανότητα των ΚΜ να προσαρμοστούν σε Ευρωπαϊκό επίπεδο (ρυθμιστική/pace-setting, βραδυκίνητη/foot-dragging, ουδέτερη/fence-sitting) βλ. **BÖRZEL A. TANJA**, «Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting. Member State Responses to Europeanization», European University Institute, Florence and Max-Planck Project Group on Common Goods, Bonn, no. 4, 2001, pp. 1-24.

¹⁰ **OLSEN P. JOHAN**, «Europeanization – a fashionable term, but is it useful?», *Arena*, WP 01/2, pp. 2-4.

1. *Ο εξευρωπαϊσμός ως αλλαγή στα εξωτερικά εδαφικά όρια.* Αυτό εμπεριέχει την εδαφική έκταση ενός συστήματος διακυβέρνησης και το βαθμό που η Ευρώπη ως ήπειρος μετασχηματίζεται ως ενιαίος πολιτικός χώρος. Για παράδειγμα, ο εξευρωπαϊσμός αναπτύσσεται καθώς η ΕΕ επεκτείνεται μέσω της διεύρυνσης.
2. *Ο εξευρωπαϊσμός ως ανάπτυξη και εξέλιξη θεσμών διακυβέρνησης σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.* Αυτό προϋποθέτει κεντρική επέκταση συνοδευόμενη από πολιτική συνεργασία. Οι νομίμως επίσημοι θεσμοί και οι δομές και πρακτικές διευκολύνουν και ενδυναμώνουν νέες αποφάσεις.
3. *Ο εξευρωπαϊσμός ως κεντρική δειξήδωση σε εθνικά και υπό-εθνικά πολιτικά συστήματα.* Ο εξευρωπαϊσμός θεωρείται η αλλαγή εκείνη ανάμεσα σε πολυεπίπεδα συστήματα διακυβέρνησης, τα οποία χρειάζεται να συνεργαστούν προς όφελος της ισορροπίας ανάμεσα στην ενότητα και τη διαφορετικότητα, την τοπική αυτονομία και την κεντρική συνεργασία. Ο εξευρωπαϊσμός εξελίσσεται ως προσαρμογή ανάμεσα σε εθνικά και υπό-εθνικά πολιτικά συστήματα σε ένα Ευρωπαϊκό πολιτικό κέντρο και Ευρωπαϊκούς κανονισμούς.
4. *Ο εξευρωπαϊσμός ως προϊόν εξαγωγής πολιτικής οργάνωσης και διακυβέρνησης το οποίο ξεχωρίζει για την ιδιαιτερότητά του πέρα από την Ευρωπαϊκή επικράτεια.* Ο εξευρωπαϊσμός σε αυτήν την περίπτωση αφορά σχέσεις με μη-Ευρωπαίους δρώντες και θεσμούς και αποδεικνύει ξεκάθαρα πως η Ευρώπη βρίσκει τη θέση της στον κόσμο. Ο εξευρωπαϊσμός σηματοδοτεί την ισορροπία καθώς οι εκτός Ευρωπαϊκής περιφέρειας χώρες εισάγουν περισσότερα από την Ευρώπη και όχι το αντίθετο με συνέπεια οι Ευρωπαϊκές προσεγγίσεις και θέσεις να εξασκούν περισσότερη επιρροή στις διεθνείς αγορές.
5. *Ο εξευρωπαϊσμός ως πολιτικό σχέδιο που στοχεύει σε μια ενωμένη και πολιτικά δυνατότερη Ευρώπη.* Ο βαθμός στον οποίο η Ευρώπη γίνεται ολοένα και περισσότερο μια σημαντική πολιτική οντότητα συνδέεται με τα εδαφικά όρια και την εσωτερική της προσαρμογή και το πώς οι Ευρωπαϊκές εξελίξεις επιδρούν και δέχονται επιδράσεις από συστήματα διακυβέρνησης εκτός της Ευρωπαϊκής ηπείρου.

1.3. ΤΙ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ Ο ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ

Ο εξευρωπαϊσμός δεν πρέπει να νοηθεί ως διαδικασία σύγκλισης, εναρμόνισης ή ολοκλήρωσης¹¹.

1. *Ο εξευρωπαϊσμός διαφέρει από τη σύγκλιση.* Η σύγκλιση τοποθετείται στην περιοχή της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως συνέπειά της, αλλά με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να χρησιμοποιηθεί ως συνώνυμο του εξευρωπαϊσμού γιατί υπάρχει διαφορά ανάμεσα στη διαδικασία και τις συνέπειές της. Υπάρχει σύγκλιση στη νομισματική πολιτική και στα κράτη εκείνα που ακολούθησαν την ΟΝΕ. Ωστόσο, τα Ευρωπαϊκά καθεστώτα μπορούν να επιτύχουν τη μεταξύ τους σύγκλιση, όπως παρατηρείται στην περίπτωση της πολιτικής ιθαγένειας, όμως όχι ως αποτέλεσμα πρωτοβουλιών από τις Βρυξέλλες, αλλά ως κατευθυντήρια γραμμή σε εσωτερικά θέματα.
2. *Ο εξευρωπαϊσμός δεν μεταφράζεται ως εναρμόνιση.* Η εναρμόνιση εθνικών πολιτικών συχνά συνιστά ένα σημαντικό στόχο της διαδικασίας Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά η εμπειρική έρευνα τονίζει ότι ο εξευρωπαϊσμός εκδηλώνεται με διαφορετικό αντίκτυπο στις Ευρωπαϊκές απαιτήσεις των εθνικών πολιτικών. Παράδειγμα αποτελούν οι Ευρωπαϊκές οδηγίες που αν και στοχεύουν σε εναρμόνιση συχνά αφήνουν πολλά κενά στα οποία αναπτύσσεται η εθνική διαφορετικότητα.
3. *Ο εξευρωπαϊσμός δεν πρέπει να συνδέεται με τη διαδικασία ολοκλήρωσης.* Αυτό γίνεται περισσότερο σαφές όταν οι χώρες μεταβιβάζουν την εθνική τους κυριαρχία, γεγονός που δεν αντικατοπτρίζει τη δυναμική ή τις απρόσμενες συνέπειες που η διαδικασία της πολιτικής ολοκλήρωσης φέρνει στο εσωτερικό των χωρών. Ο εξευρωπαϊσμός σχετίζεται αποφασιστικά με το αποτέλεσμα της διαδικασίας της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Με άλλα λόγια, η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση είναι άρρηκτα δεμένη στο τι συμβαίνει από τη στιγμή που νέοι Ευρωπαϊκοί θεσμοί παράγουν αποτελέσματα.

1.4. ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ (BOTTOM-UP ΚΑΙ TOP-DOWN)

Ο εξευρωπαϊσμός σύμφωνα με τον Ιωακείμδη, απαιτεί επανασχεδιασμό στις λειτουργίες, τις σχέσεις, τα σύνορα, τις αξίες και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που οικοδομούν την εσωτερική δυναμική του πολιτικού συστήματος. Ο εξευρωπαϊσμός, ωστόσο, έχει διαφορετικό αντίκτυπο στα ΚΜ, αφού εξαρτάται από παράγοντες όπως η συγκρότηση του κάθε κράτους, η πολιτική κουλτούρα, η ισορροπία των δυνάμεων ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν οι προσδοκίες και η σπουδαιότητα με τις οποίες ένα ΚΜ αφιερώνεται στη διαδικασία της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και ιδιαίτερα στην ΕΕ. Κατά τον Ιωακείμδη, στην ελληνική περίπτωση ο εξευρωπαϊσμός αποκτά «ασύγχρονο χαρακτήρα».

Ο «ασύγχρονος εξευρωπαϊσμός» υπογραμμίζει την απουσία ομοιομορφίας στην εφαρμογή του εξευρωπαϊσμού, αφού σε ορισμένους τομείς η διαδικασία αυτή λειτουργεί συστηματικά, ενώ σε άλλους η επιρροή της δεν υπήρξε σημαντική. Η έλλειψη ισορροπίας στην εφαρμογή της διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού προκαλεί αναταραχές στο πολιτικό σύστημα, δημιουργεί εντάσεις και καταλήγει σε συγκρούσεις. Ο εξευρωπαϊσμός όμως προκαλεί αστάθεια και αντιφάσεις γενικότερα στο ελληνικό περιβάλλον, καθώς το Ευρωπαϊκό κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας υιοθετεί την Ευρωπαϊκή φιλοσοφία, ενώ αντίθετα η ελληνοκεντρική, παραδοσιακή πτέρυγα αντιστέκεται ή απορρίπτει την Ευρωπαϊκή νοοτροπία¹².

Ο Ιωακείμδης αναφέρει δύο βασικούς τύπους εξευρωπαϊσμού

1. τον «ανταποκρινόμενο» εξευρωπαϊσμό (responsive Europeanization) και
2. τον «σκόπιμο» εξευρωπαϊσμό (intended Europeanization).

Ο «ανταποκρινόμενος» εξευρωπαϊσμός αναφέρεται σε περιπτώσεις όπου δεν απαιτείται ιδιαίτερη προσπάθεια αφομοίωσης των χαρακτηριστικών και των αλλαγών που φέρνει ο εξευρωπαϊσμός, καθώς η λογική, η δυναμική και ο σχεδιασμός της ΕΕ

¹¹ VINK MAARTEN, «What is Europeanization? and Other Questions on a New Research Agenda», Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, University of Bocconi, Milan, 22-23 November 2002, Leiden University, Department of Political Science, The Netherlands, November 2002, pp. 1-22.

¹² ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Η θέση της Ελλάδας στο Διεθνές, Ευρωπαϊκό και Περιφερειακό Σύστημα. Ιστορικές εννοιολογήσεις και σύγχρονη πραγματικότητα*; Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, σσ. 33-34.

συντελούνται αυθόρμητα ως απάντηση από την επιρροή της διαδικασίας της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο πολιτικό σύστημα. Ο εξευρωπαϊσμός δεν είναι υποκατάστατο για τον εκμοντερνισμό και την αλλαγή και δεν προωθείται με τέτοιο τρόπο από τους πολιτικούς δρώντες. Είναι περισσότερο αποτέλεσμα της ώσμωσης του εθνικού πολιτικού συστήματος, των θεσμών, των ελίτ με το Ευρωπαϊκό σύστημα και τις διαδικασίες του. Δηλαδή, συντελείται μια αλληλεπίδραση όλων εκείνων των παραγόντων που καταλήγουν στην ΕΕ. Ο εξευρωπαϊσμός δεν αντιπροσωπεύει ένα εναλλακτικό μοντέλο για την οργάνωση και τη λειτουργική αναδιάρθρωση του πολιτικού συστήματος, ούτε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι προσφέρει ένα καθεστώς νομιμοποίησης για πολιτική, κοινωνική ή οικονομική αλλαγή.

«Είναι περισσότερο μια πολιτική διαδικασία που προκύπτει κάπως αυθόρμητα ως αντίδραση στις πιέσεις και τη διείσδυση της Ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης στο πολιτικό σύστημα»¹³.

Η περίπτωση του «σκόπimu» εξευρωπαϊσμού είναι διαφορετική. Έχει περισσότερο σχέση με τον εκσυγχρονισμό, δηλαδή πολιτικοί παράγοντες σκόπιμα επιλέγουν να μεταφέρουν μέσα στην πολιτική σκηνή τη λογική, τη δυναμική, τα οργανωτικά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές που σχετίζονται με την Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, προκειμένου αυτά να ενσωματωθούν και να αφομοιωθούν στο υπάρχον κυβερνητικό σύστημα με στόχο τη μετάλλαξή του προς την κατεύθυνση της Ευρώπης. Μετασχηματίζοντας το ισχύον πολιτικό σύστημα σε «μοντέρνο», γεγονός που νοσηματοδοτεί την πεμπτουσία του εξευρωπαϊσμού, οι πολιτικές ελίτ αντιγράφουν το Ευρωπαϊκό μοντέλο σκόπιμα. Συνεπώς, ο εξευρωπαϊσμός μεταλλάσσεται σε πολιτικό ή ιδεολογικό πρόγραμμα για αλλαγή, μετατρέπεται ο ίδιος σε μια πολιτική μεταρρύθμιση. Ο σκόπιμος εξευρωπαϊσμός είναι πολύ περισσότερο ανοικτός, τόσο εδαφικά όσο και θεματικά, ενώ η πρώτη εκδοχή περιορίζεται κυρίως μέσα στο έδαφος της ΕΕ.

Ο Ιωακείμης μάλιστα τονίζει ότι μέσω της πορείας του εξευρωπαϊσμού η λογική και οι πρακτικές της ΕΕ ενσωματώνονται σταθερά στις εθνικές πολιτικές κατά τέτοιο τρόπο που η διάκριση ανάμεσα στο Ευρωπαϊκό και το εθνικό είναι δύσκολη. Ο Λάβδας αντίστοιχα υπογραμμίζει ότι ο εξευρωπαϊσμός είναι η συνεχής αλληλεπίδραση ανάμεσα στο Ευρωπαϊκό και το εθνικό/εσωτερικό, σε σημείο που παρατηρείται μια θεσμική

¹³ IOAKIMIDIS P. C., «The Europeanization of Greece: An Overall Assessment», Vol. 5, no. 2, *South European Society and Politics*, June 2000, pp. 73-94.

διάχυση (institutional fusion) και μια ασάφεια στην οριοθέτηση Ευρωπαϊκού και εσωτερικού¹⁴, ενώ σύμφωνα με τον Παγουλάτο η δυναμική που γεννά ο εξευρωπαϊσμός δεν είναι αυτόματα και τελεολογικής φύσεως, δεν συνιστά δηλαδή την επιτυχημένη απορρόφηση του παλιού από το νέο, αλλά φιλτράρεται από τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά του κοινωνικού περιβάλλοντος¹⁵. Αναμφίβολα ο εξευρωπαϊσμός εισχώρησε στην ελληνική κοινωνία με την έννοια του εκσυγχρονισμού. Η προσέγγιση με τη δυτική νοοτροπία και τις Ευρωπαϊκές τακτικές διαμόρφωσε μια νέα ταυτότητα και επέφερε αλλαγές και καινοτομίες στο χαρακτήρα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αλλάζοντας κανόνες και αντιλήψεις, μετασχηματίζοντας και εκσυγχρονίζοντας ολόκληρο το εθνικό σύστημα και τις σχέσεις με άλλα ΚΜ και μη. Σύμφωνα με τον Ιωακείμιδη ο εξευρωπαϊσμός ως διαδικασία

αναφέρεται στο βαθμό που η πολιτική και οργανωτική δυναμική της Ένωσης διεισδύει, «εσωτερικοποιείται» στην οργανωτική λογική της εθνικής πολιτικής και στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής. Ο όρος εξευρωπαϊσμός δεν αναφέρεται, δηλαδή, απλά και μόνο στη διαδικασία ολοκλήρωσης και ενσωμάτωσης μιας χώρας στην ΕΕ. Είναι μια ευρύτερη έννοια, που προϋποθέτει τη θέληση και ικανότητα των πολιτικών πρωταγωνιστών, αλλά και των ίδιων των θεσμών, να εντάξουν στην εσωτερική δομή και πολιτική τη λογική και τις απαιτήσεις της διαδικασίας διαμόρφωσης πολιτικής της Ένωσης¹⁶.

Συνεπώς, δρώντες και θεσμοί ενσαρκώνουν τους μεσολαβητικούς παράγοντες, οι οποίοι αποδέχονται αυτήν την πίεση προσαρμογής. Υπό αυτήν την έννοια, η διαδικασία εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής εστιάζει στο ρόλο της προσωπικότητας του Υπουργού Εξωτερικών ή του Πρωθυπουργού της χώρας, σε αντίθεση προς το ρόλο των θεσμών, στην κοινή γνώμη και στη διάδραση ανάμεσα στην κοινωνία και τα πρόσωπα που εμπλέκονται στο χώρο της εξωτερικής πολιτικής. Προσωπικότητα και κοινωνία αποτελούν το κυρίαρχο πλαίσιο βάσει του οποίου

¹⁴ **ΛΑΒΔΑΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Διαδικασίες Εξευρωπαϊσμού και Διαδραστική Ενοποίηση», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 314.

¹⁵ **ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ**, «Το Κεκτημένο του Ελληνικού Εξευρωπαϊσμού», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 374.

¹⁶ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Η Συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πορεία, Αντιφάσεις, Συνέπειες», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 552.

συντελείται η διαδικασία σχεδιασμού ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στον πίνακα 3 αντικατοπτρίζεται το μοντέλο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής¹⁷:

Πίνακας 3	
Το μοντέλο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής	
1.	Έλλειψη συστημικής θεσμικής δομής → οδηγεί σε ↓
2.	Επικράτηση των προσώπων στη διαμόρφωση πολιτικής, οδηγεί σε ↓
3.	Μαξιμαλιστικές/μη ορθολογικές αποφάσεις, οδηγεί σε ↓
4.	Εξωτερική πολιτική σε σύγκρουση με • την ΕΕ • τη διεθνή κοινότητα • τα ισχυρά οικονομικά συμφέροντα • μέλη του κυβερνώντος κόμματος, οδηγεί σε ↓
5.	Απομόνωση της Ελλάδας, οδηγεί σε ↓
6.	Αναζήτηση συμβιβασμού, οδηγεί σε ↓
7.	Συμβιβασμό σε κατώτερο επίπεδο, οδηγεί σε ↓
9.	Ενδυναμώνοντας τα γνωρίσματα καθίσταται δύσκολη η θεσμοποίηση

Πηγή: **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Το Μοντέλο Σχεδιασμού Εξωτερικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Πρόσωπα έναντι Θεσμών», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 98.

Ο Radaelli επισημαίνει ότι η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού συντελείται «**από κάτω προς τα πάνω**» (bottom-up προσέγγιση), προκειμένου να απαντήσει στο πώς τα ΚΜ υιοθετούν τους κανόνες του εξευρωπαϊσμού. Ο μηχανισμός «από κάτω προς τα πάνω» δεν ξεκινάει από τις Ευρωπαϊκές πολιτικές ως ανεξάρτητη μεταβλητή που επιφέρει αλλαγές στους εσωτερικούς δρώντες και τις πολιτικές σε εθνικό επίπεδο, αλλά αντίθετα ξεκινάει και τελειώνει στο επίπεδο των εθνικών δρώντων. Συνεπώς, η πίεση που ασκείται μπορεί να έχει αποδέκτες τα πολιτικά κόμματα που μπορούν να ασκήσουν πιέσεις στην κυβέρνηση για εφαρμογή Ευρωπαϊκών πολιτικών ή τις επιχειρήσεις που μπορούν να ζητήσουν από την κυβέρνηση να εφαρμόσει μια Ευρωπαϊκή πολιτική. Στον αντίποδα αναπτύσσεται η «**από πάνω προς τα κάτω**» (top-down προσέγγιση) όπου ξεκάθαρα η πίεση ασκείται από την ΕΕ προς τα ΚΜ. Τη δεκαετία του 1990 οι περισσότεροι ερευνητές της προσέγγισης «από πάνω προς τα κάτω» επιχειρούσαν να ανακαλύψουν το πώς τα ΚΜ υιοθετούσαν τους Ευρωπαϊκούς κανόνες και πολιτικές. Στην πράξη, τα ΚΜ ανταποκρίνονται στον εξευρωπαϊσμό ποικιλοτρόπως,

¹⁷ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Το Μοντέλο Σχεδιασμού Εξωτερικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Πρόσωπα έναντι Θεσμών», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 91-98.

χρησιμοποιώντας με διαφορετικό τρόπο τομείς πολιτικής, θεσμούς ή κανόνες και με διαφορετικές χρονικές προσεγγίσεις¹⁸.

1.5. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Ο εξευρωπαϊσμός αναδείχθηκε σε ολικό εκσυγχρονισμό του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού και πολιτικού συστήματος της Ελλάδας, αναβαθμίζοντας τη θέση της χώρας στην ΕΕ σε θεσμικό επίπεδο, αλλά και στο ευρύτερο διεθνές και περιφερειακό σύστημα. Για πρώτη φορά το 1996 η Ελλάδα αποφασίζει να λάβει ουσιαστικά μέρος στις ενοποιητικές διαδικασίες της Ένωσης, αποφασισμένη να προσαρμοστεί στη λογική και το καθεστώς της ΕΕ, αλλά συγχρόνως να δημιουργήσει μέσω της διαδικασίας εμβάθυνσης ένα ευνοϊκό περιβάλλον για τις ελληνικές θέσεις. Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ μεταμόρφωσε τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές δομές της χώρας και την εξωτερική της πολιτική σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ένωσης. Οι συνέπειες του εξευρωπαϊσμού για την Ελλάδα μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής:

1. Εμπέδωση δημοκρατίας.

Η ενίσχυση της διαφάνειας των κοινωνικών θεσμών και η δημιουργία νέων (ΜΚΟ, ενώσεις πολιτών, κ.τλ.), η αλλαγή νοοτροπίας παραδοσιακών θεσμών (ομάδες συμφερόντων, οργανισμοί ελεγχόμενοι από το κράτος) και η προσαρμογή τους στις πολιτικές και τις δράσεις της ΕΕ, η υποβάθμιση του πελατειακού συστήματος της Ελλάδας, η ανακατανομή των εξουσιών και η μετατόπιση του κέντρου εξουσίας στις περιφέρειες (διαμορφώθηκε ένα νέο αποκεντρωτικό πρότυπο συγκρότησης της κρατικής εξουσίας που ενθάρρυνε τη δράση των περιφερειακών ομάδων).

2. Εξωτερική ασφάλεια.

Τα οφέλη από τον εξευρωπαϊσμό της Ελλάδας ενίσχυσαν σημαντικά τον τομέα ασφάλειας της χώρας, ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο στη Γιουγκοσλαβία και την κρίση στα Βαλκάνια, καθώς η Ελλάδα ως μικρή χώρα δεν είχε δυνατότητες

¹⁸ RADAELLI M. CLAUDIO, «Europeanisation: Solution of problem?», Vol. 8, no. 16, *European Integration online Papers (EIoP)*, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>, October

διαπραγμάτευσης στο διεθνές περιβάλλον και η επιρροή της ήταν αδύναμη. Ο εξευρωπαϊσμός της Ελλάδας ενίσχυσε την οικονομία της και το προφίλ της από τη συμμετοχή της σε οικονομικούς και εμπορικούς θεσμούς.

3. Οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.

Οι συνέπειες του εξευρωπαϊσμού αποτυπώνονται στην υιοθέτηση του ενιαίου νομίσματος και στο γεγονός ότι η Ελλάδα πέτυχε το 2001 την ένταξή της στην ΟΝΕ, γεγονός που συνέβαλε στην απελευθέρωση της ελληνικής οικονομίας.

4. Απόκτηση διεθνούς ρόλου.

Η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ έδωσε οριστική απάντηση για τη θέση και το ρόλο της στο ευρύτερο διεθνές σύστημα. Η Ελλάδα με θεσμικούς, πολιτιστικούς και πολιτικοοικονομικούς όρους ανήκε στην Ένωση, δίνοντας απάντηση στον κύκλο πολιτικών συγκρούσεων στη χώρα που αμφέβαλλαν για το δυτικό ή ανατολικό προσανατολισμό της. Η αντίληψη της Ευρωπαϊκής κατεύθυνσης της Ελλάδας δημιούργησε τις προϋποθέσεις εκείνες που συνετέλεσαν στον εξευρωπαϊσμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, που μετά το 1996 άνοιξε νέα σελίδα στην πολιτική ιστορία της χώρας¹⁹.

2004, pp. 1-23.

¹⁹ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Η Συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πορεία, Αντιφάσεις, Συνέπειες», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 537-564. Βλ. επίσης **FEATHERSTONE KEVIN and PAPADIMITRIOU DIMITRIS**, *The Limits of Europeanization. Reform Capacity and Policy Conflict in Greece*, Hampshire, England, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 22-38.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2°

Ο ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ: ΜΙΑ ΑΛΛΑΓΗ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ

«Για την Ελλάδα, επιλογή άλλη εκτός από το Ευρωπαϊκό σύστημα δεν έχουμε. Και νομίζω ότι αυτό θυμίζει την ιστορία με το Machiavelli, ο οποίος όταν ήταν έτοιμος να αποχωρήσει από το μάταιο τούτο κόσμο όπως όλοι θα αποχωρήσουμε κάποια στιγμή, πήγε κάποιος Καρδινάλιος και του είπε ότι «μεγάλε άνδρα, σοφέ, τώρα που είσαι έτοιμος να πας εκεί πάνω εις τόπο χλοερό και αναπαύσεως...», «μήπως είναι στιγμή να αποκηρύξεις το σατανά;». Το σκέφτεται ο Machiavelli και είπε «όχι». Και του λέει ο Καρδινάλιος «γιατί πιθανόν να κερδίσεις και τον παράδεισο». Του λέει «αγαπητέ μου θέλετε να κάνω έναν ακόμη εχθρό;». Και σταμάτησε η ιστορία εκεί»²⁰.

Παναγιώτης Ιωακειμίδης

2.1. ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΤΗΣ «ΑΠΟ ΚΑΤΩ ΠΡΟΣ ΤΑ ΠΑΝΩ» ΚΑΙ «ΑΠΟ ΠΑΝΩ ΠΡΟΣ ΤΑ ΚΑΤΩ» ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΑΔΑ

Για πολλά χρόνια η Ελλάδα δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις ενός αξιοπρεπούς ΚΜ της ΕΕ, δεδομένου των ισχνών οικονομικών της και της καθυστέρησής της σε ό,τι αφορούσε στην εξωτερική πολιτική της Ένωσης. Η εικόνα της στο εξωτερικό ως το «μαύρο πρόβατο»²¹ της Ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής με τις έντονες και παθιασμένες πολιτικές της πεποιθήσεις της δεκαετίας του 1980, θα απαιτούσε επίπονες και ριζικές τομές, προκειμένου η χώρα να μεταστρέψει το αρνητικό περιβάλλον που είχε διαμορφωθεί²². Ουσιαστικά, η πολιτική που ασκούσε ήταν εστιασμένη στα εθνικά της θέματα, αποτέλεσμα του προβληματικού της ιστορικού παρελθόντος και της ανάγκης της για επιβίωση σε ένα ιδιαίτερα ασταθές περιβάλλον. Ο Υφαντής σημειώνει ότι η

²⁰ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, (2007), στο ίδιο, σσ. 100.

²¹ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ** (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 17. Βλ. επίσης **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ** (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ 19.

ανάπτυξη μιας νέας Ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας είναι ακόμα δυσκολότερη στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, ο οποίος αντιστέκεται εμμένοντας σε διακυβερνητικά αξιώματα και «αρχέγονες» μονοδιάστατες αντιλήψεις κρατικής κυριαρχίας²³.

Η βασική θεματική της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συμπεριλάμβανε κυρίως τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τη διχοτόμηση της Κύπρου, τις σχέσεις με τις ΗΠΑ. Η ελληνική εξωτερική πολιτική επικεντρωνόταν δηλαδή σε θέματα που ονομάζονταν «εθνικά». Ο Ιωακείμης υποστηρίζει την άποψη ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στην ΕΕ λειτούργησε ως το απαραίτητο σοκ, προκειμένου η εξωτερική της πολιτική να αρχίσει να επεκτείνεται και σε τομείς εκτός των συνόρων της²⁴. Όλα τα ΚΜ επηρεάστηκαν από την ένταξή τους στην ΕΕ, υιοθετώντας τη λογική και τις μεθόδους του εξευρωπαϊσμού, περισσότερο όμως η Ελλάδα διέρρηξε τους δεσμούς με το παρελθόν της, προσάρμοσε την εξωτερική της πολιτική σύμφωνα με τις ανάγκες της ΕΕ, διευρύνοντας το περιεχόμενο, την ατζέντα και στρέφοντας την προσοχή της σε θέματα παγκόσμιου ενδιαφέροντος²⁵. Η περίπτωση της Ελλάδας ήταν ξεχωριστή γιατί γεωπολιτικά βρισκόταν σε ένα ιδιαίτερα ρευστό περιβάλλον, η ασφάλειά της διέτρεχε κινδύνους, απόρροια και του έντονα βεβαρημένου παρελθόντος της και, γενικά πολλά προβλήματά της εξακολουθούσαν να παραμένουν άλυτα²⁶.

Στην πράξη, στα μέσα της δεκαετίας του 1990 η Ελλάδα αρχίζει να επιδεικνύει σημάδια απομάκρυνσης από τον παλιό της εαυτό, ως μέλος της ΕΕ και ισότιμος σύμμαχος του ΝΑΤΟ. Αποτέλεσμα αυτής της αλλαγής υπήρξε η διαδικασία εξευρωπαϊσμού της Ελλάδας, αν και τα πρώτα δείγματα έγιναν εμφανή αφού πέρασαν τουλάχιστον δεκαπέντε χρόνια από την προσχώρηση της χώρας στην ΕΕ. Η αλλαγή ήταν ιδιαίτερα ορατή στον τομέα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, αλλαγή που οφείλεται στη διαδικασία προσαρμογής της Ελλάδας και στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία (ΕΠΣ) και την Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Άμυνας (ΚΕΠΠΑ). Η κονστρουκτιβιστική προσέγγιση διατείνεται ότι σταδιακά δημιουργήθηκε μια συλλογική

²² FEATHERSTONE KEVIN, «Ο «Εκσυγχρονισμός» και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, σσ. 15-17.

²³ ΥΦΑΝΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Εθνική Εξωτερική Πολιτική: Ένα Μεθοδολογικό Σχόλιο», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 167.

²⁴ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Θα επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, σσ. 85-87.

²⁵ ΙΩΑΚΙΜΙΔΗΣ Π. C. (επιμέλεια), *Greece in the European Union: The New Role and the New Agenda*, Αθήνα, Υπουργείο Τύπου και ΜΜΕ (με τη συνεργασία του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών – ΕΚΕΜ), 2002, pp. 308.

ταυτότητα ικανή να εφαρμόζει την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας τόσο στο Ευρωπαϊκό πεδίο, όσο και στο εσωτερικό πολιτικό σκηνικό της χώρας²⁷. Αυτός είναι ο εξευρωπαϊσμός μέσω της «**από πάνω προς τα κάτω**» (top-down) προσέγγισης.

Ωστόσο, υπάρχει και ο αντίθετος πόλος του εξευρωπαϊσμού της εξωτερικής πολιτικής, τον οποίο οι ερευνητές αναφέρουν ως προσέγγιση «**από κάτω προς τα πάνω**» (bottom-up). Η Ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική δηλαδή δεν μετασχηματίζει τα εθνικά συμφέροντα και τις τάσεις συγκεκριμένων πολιτικών, αλλά αντίθετα διατηρώντας τις αρχικές τους θέσεις αυτά είναι ικανά να προβάλλονται αυτόνομα στο Ευρωπαϊκό περιβάλλον. Τα ΚΜ «διαχειρίζονται» σε αυτήν την περίπτωση την ΕΕ για να προωθήσουν τις δικές τους ανάγκες και στόχους στην εξωτερική τους πολιτική.

Η διαδικασία εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπήρξε ιδιαίτερα επίπονη. Είναι μια διαδικασία που απαιτεί πολλά περισσότερα από το να θεωρείται κάποιος ότι έχει αποκτήσει Ευρωπαϊκή κατεύθυνση και συνείδηση. Εμπεριέχει στοιχεία εκδυτικισμού και εκσυγχρονισμού. Τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 η ελληνική εξωτερική πολιτική απέβαλε τα εθνικά χαρακτηριστικά της με αποτέλεσμα να καταστεί πολυσχιδής και τα συμφέροντά της να επεκταθούν σε πολλά σημεία. Στην ουσία, η ελληνική εξωτερική πολιτική ξεκίνησε τη διαδικασία μεταμόρφωσής της από τη στιγμή που έθεσε ως πρωταρχικό στόχο την επίλυση δύο ζητημάτων μείζονος σημασίας, την Τουρκία και την Κύπρο. Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπήρξε συνδυασμός της «εκ των άνω» διαδικασίας, της «εκ των κάτω» προσέγγισης και της διαμόρφωσης μιας Ευρωπαϊκής ταυτότητας.

2.2. ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΩΣ ΕΚΔΥΤΙΚΙΣΜΟΣ

Ο εξευρωπαϊσμός δεν συντελέστηκε απλά και μόνο με την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΕ, αλλά είχε ξεκινήσει πολύ νωρίτερα, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 όταν η Ελλάδα μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974 αναζητούσε την ασφάλειά της σε ένα ευρύτερο σύστημα κρατών, το οποίο θα ήταν σε θέση να προσφέρει εγγυήσεις ασφάλειας και ηρεμίας απέναντι στις εντάσεις με την Τουρκία, θα λειτουργούσε δηλαδή

²⁶ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 144.

²⁷ **ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, 2006, σσ.373-374. Βλ. επίσης **YANNIS NICOS**, «Greece: On New, European Tracks?», *South European Society and Politics*, Vol. 9, no. 1, 2004, pp. 121-141.

ως ένα καθεστώς πολιτικής αλληλοβοήθειας. Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής υπήρξε η προβολή των εθνικών συμφερόντων της χώρας στην ΕΕ, τα οποία θεωρούνταν ζητήματα εξαιρετικής σπουδαιότητας και επικάλυπταν όλα τα υπόλοιπα. Ωστόσο, η επιθυμία των Ελλήνων για εκδυτικισμό, επιθυμία που έπρεπε να καλλιεργηθεί προς την απόκτηση μιας αίσθησης κοινής ταυτότητας με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους εταίρους, μας οδηγεί στη θεωρία του Άντερσον, ο οποίος οριοθετεί το έθνος ως ανθρώπινη κοινότητα με πολιτικό περιεχόμενο, την οποία εκλαμβάνει ως φανταστική κοινότητα.

Υπό αυτήν την έννοια, η ΕΕ αποτελεί μια φανταστική κοινότητα, επειδή κανένα μέλος δεν πρόκειται ποτέ να συναντήσει ή να γνωρίσει όλα τα άλλα μέλη της ίδιας κοινότητας, αφού οι περισσότεροι αγνοούν ο ένας την ύπαρξη του άλλου. Ωστόσο, μέσω της ταυτοτικής στρατηγικής έχουμε την αίσθηση ότι ανήκουμε σε μια κοινότητα, είτε μικρής εμβέλειας (π.χ. η οικογένεια), είτε μεγαλύτερης (έθνος, κράτος, ΕΕ) και ο καθένας μας «έχει την αίσθηση του συνανήκειν»²⁸, αποτελούμε δηλαδή τα μέλη μιας συλλογικότητας. Συνεπώς, σε επίπεδο ταυτότητας η περίοδος του Ψυχρού Πολέμου υπήρξε καταλυτική για το δυτικό προσανατολισμό της Ελλάδας, εδραιώνοντας την Ευρωπαϊκή της ταυτότητα.

2.3. ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΩΣ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

Ο εξευρωπαϊσμός στην περίπτωση της Ελλάδας μπορεί να θεωρηθεί ως εκσυγχρονισμός, σηματοδοτώντας περισσότερα σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη ή την ασφάλεια. Η ιδιότητα του ΚΜ ισοδυναμούσε με το άνοιγμα στην υπόλοιπη Ευρώπη και τον κόσμο σε πολλά περισσότερα επίπεδα από το οικονομικό. Οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές μεταρρυθμίσεις με έμφαση σε φιλελεύθερα πρότυπα υποστηρίχτηκαν από τον Κώστα Σημίτη τη διάρκεια της πρωθυπουργικής του θητείας από το 1996-2004. Στόχος του προγράμματός του υπήρξε η ανάδειξη της Ελλάδας στον πυρήνα της ΕΕ²⁹. Ο εξευρωπαϊσμός ξεκάθαρα εδώ μπορεί να νοηθεί ως εκσυγχρονισμός. Ο εξευρωπαϊσμός υπήρξε το αποτέλεσμα της αποκέντρωσης της

²⁸ ΜΠΕΝΕΝΤΙΚΤ ΑΝΤΕΡΣΟΝ, *Φανταστικές Κοινότητες*, Αθήνα, Νεφέλη, 1997, σσ. 6.

²⁹ FEATHERSTONE KEVIN, «Ο «Εκσυγχρονισμός» και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, σσ. 17. Βλ. επίσης AGNANTOPOULOS APOSTOLOS, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy. A Conceptual Framework and an Empirical Application in Greek-Turkish Relations», European Research Institute, Department of Political Science and International Studies, University of Birmingham, Paper submitted at the 2nd LSE Symposium on Modern Greece, June 2005, pp. 1-49.

πολιτικής εξουσίας, της προώθησης και επέκτασης διαφορετικών μοντέλων διακυβέρνησης στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα³⁰. Ο εξευρωπαϊσμός ως εκσυγχρονισμός προηγείται του αποτελέσματος προσχώρησης στην ΕΕ και επομένως δεν θεωρείται προϊόν της ένταξης αλλά της αιφνίδιας και ακατανίκητης τάσης προς την ΕΕ³¹.

Στο πλαίσιο της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής το κίνητρο για την ένταξη στην ΕΕ υπήρξε μια διαδικασία «σκόπιμου» εξευρωπαϊσμού, αφού τα αρχικά κίνητρα της χώρας αφορούσαν θέματα εκδυτικισμού και εκσυγχρονισμού. Το σημαντικότερο ζήτημα ωστόσο, υπήρξε ο εξευρωπαϊσμός των στόχων και των πρακτικών, καθώς επίσης και πως θα μπορούσε αυτό να νοηθεί ως εκσυγχρονισμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στην περίπτωση της Ελλάδας είμαστε μάρτυρες τόσο του ανταποκρινόμενου όσο και του σκόπιμου εξευρωπαϊσμού, οι οποίοι ενσωματώνονται ως ενιαίοι στην έννοια του εκσυγχρονισμού, ο οποίος στα μέσα της δεκαετίας του 1990 κυριαρχούσε στην ατζέντα με την έναρξη της πρωθυπουργικής θητείας του Κώστα Σημίτη³². Από το 1996 η άνοδος του Σημίτη στην εξουσία εγκαινίασε μια διαφορετική πορεία για την ελληνική εξωτερική πολιτική, σε αντιδιαστολή προς τις επιλογές εξωτερικής πολιτικής του Ανδρέα Παπανδρέου, οι οποίες ωστόσο σηματοδοτούσαν την αμφισβήτηση προς την έννοια της ΕΚ και τον εξευρωπαϊσμό³³ και αντανάκλαζαν την επιθυμία η Ελλάδα να είναι σε θέση να αποφασίζει η ίδια για το πεπρωμένο της, ανεξάρτητη από Ευρωπαϊκές ή άλλου είδους επιδράσεις.

Η κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας σε συνδυασμό με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Σημίτη αντέστρεψαν τα δεδομένα που κυριαρχούσαν και κατέστησαν τον εξευρωπαϊσμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής εξαιρετικής σπουδαιότητας³⁴. Σταδιακά η ροή των πόρων προς τις τρεις χώρες του Νότου³⁵ θα σταματούσε και τα κονδύλια που ήταν

³⁰ ΛΟΥΚΑΣ ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ, *Ποια Ευρώπη*;, Αθήνα, Ποταμός, 2004, σσ. 366.

³¹ ΙΟΑΚΙΜΙΔΗΣ Π. C., «The Europeanization of Greece: An Overall Assessment», Vol. 5, no. 2, *South European Society and Politics*, June 2000, pp. 73-94.

³² ΤΣΑΚΟΝΑΣ ΠΑΝΑΥΟΤΗΣ, «Theory and Practice in Greek Foreign Policy», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, no. 3, 2005, pp. 427-437.

³³ ΙΟΑΚΙΜΙΔΗΣ Π. C., «Contradictions in the Europeanization Process», στο K. Featherstone, K. Ifantis (επιμέλεια), *Greece in a Changing Europe: Between European Integration and Balkan Disintegration*, Manchester, Manchester University Press, 1996, pp. 33-52.

³⁴ ΚΑΖΑΜΙΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ, «The quest for modernization in Greek foreign policy and its limitations», *Mediterranean Politics*, Vol. 2, no. 2, 1997, pp. 71-94. Βλ. επίσης ΔΑΜΑΛΑΣ-ΗΥΔΡΕΟΣ C. and ΦΡΑΝΓΟΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Α. C., «Towards an explanation of Greek foreign policy», *Global Society*, Vol. 1, no. 2, 1987, pp. 114-128.

³⁵ Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία. Οι μαζικές μεταβιβάσεις πόρων θα σταματούσαν, σηματοδοτώντας το τέλος της ευνοϊκής μεταχείρισής τους. Η Ελλάδα θα βρισκόταν σε πολύ χειρότερη θέση με τους δείκτες να ενισχύουν την υστέρηση της χώρας ως προς τις οικονομικές της αποδόσεις. Ελλείμματα στον

πολύτιμα για την εσωτερική τους ανάπτυξη και την πολιτική τους ισχυροποίηση θα άλλαζαν κατεύθυνση, ευνοώντας τις ΧΚΑΕ στη μετα-κομμουνιστική τους εποχή. Ο εξευρωπαϊσμός έμοιαζε πλέον να είναι ο μόνος δρόμος για την Ελλάδα, δεδομένου ότι μέσω του εξευρωπαϊσμού η Ελλάδα θα μπορούσε να διεκδικήσει μια ισότιμη θέση στα μάτια των Ευρωπαίων εταίρων της, να αποτινάξει εθνικές πολιτικές που δεν την άφηναν να προχωρήσει με ίσους όρους στο Ευρωπαϊκό περιβάλλον και να αποκτήσει μια νέα και πολυσύνθετη ελληνική εξωτερική πολιτική.

Εκτός από την αλλαγή στις ισορροπίες μέσα στο εσωτερικό της ΕΕ με τη μεταστροφή του πολιτικού σκηνικού έπειτα από την κατάρρευση του κομμουνισμού και τους πολέμους μετά τον κατακερματισμό της Γιουγκοσλαβίας, η Ελλάδα είχε και άλλους λόγους για να επιδιώξει τον εξευρωπαϊσμό της εξωτερικής της πολιτικής³⁶. Η σχέση ασφάλειας της Ελλάδας με την Τουρκία υπέστη ρωγμές με τις ΗΠΑ να υποστηρίζουν σημαντικά την τελευταία, θεωρώντάς την ισχυρό σύμμαχό τους στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Τα περιφερειακά συμφέροντα της Ελλάδας απειλούνταν από τη στήριξη των ΗΠΑ προς την Τουρκία και η εξωτερική ελληνική πολιτική που μετά τη Γιουγκοσλαβία αντιδρούσε σε θεσμούς όπως το ΝΑΤΟ και η ΕΕ, προκαλούσαν προβληματισμό και ανησυχία στους Ευρωπαίους εταίρους της, δεδομένου και της ατίθας στάσης της Ελλάδας απέναντί τους για την κρίση που ξέσπασε στη Γιουγκοσλαβία.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική είχε βρεθεί στο σημείο μηδέν και έπρεπε να αναζητήσει βιώσιμες λύσεις για τη διασφάλιση των ελληνικών συμφερόντων και την πορεία της μέσα στο χρόνο. Ενώ η ένταση στη Γιουγκοσλαβία κατέληξε σε πόλεμο και η Μακεδονία αποτελούσε μία από τις αποσχιζόμενες δημοκρατίες, γεγονός που άνοιγε το δρόμο για μελλοντικές διεκδικήσεις ελληνικών εδαφών, ο εθνικισμός άρχισε να κάνει δυναμικά την εμφάνισή του μέσω μιας προκλητικής χρήσης συμβόλων και χαρακτηριστικών από το νέο μακεδονικό πολιτικό μόρφωμα. Η ελληνική εξωτερική πολιτική άρχισε να εμπνέεται από μια δημόσια παράλογη πολιτική, ενώ οι Έλληνες αντιμέτωποι με το ζήτημα της Μακεδονίας αισθάνονταν απειλητικά το νέο εκκολαπτόμενο πολιτικό καθεστώς, υποκύπτοντας σε μια κρίση της εθνικής τους ταυτότητας. Η ρευστότητα και η αβεβαιότητα που άρχισαν να κυριαρχούν στο

προϋπολογισμό, πληθωρισμός και ανεργία κατέταξαν την Ελλάδα στην κατώτατη βαθμίδα ως προς τις οικονομικές διαβαθμίσεις της ΕΕ.

³⁶ **TSARDANIDIS CHARALAMBOS and STAVRIDIS STELIOS**, «The Europeanisation of Greek foreign policy: a critical appraisal», *Journal of European Integration*, Vol. 27, no. 2, 2005, pp. 217-239. Βλ. επίσης **ECONOMIDES SPYROS**, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy», *West European Politics*, Vol. 28, no. 2, 2005, pp. 471-491.

εσωτερικό, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των Ελλήνων πολιτικών να διαχειριστούν το ζήτημα της Μακεδονίας, αύξησαν την πίεση που δεχόταν η Ελλάδα από τις ΗΠΑ και την ΕΕ.

Η μη αναγνώριση της Μακεδονίας από την Ελλάδα, η υποστήριξη προς τη Σερβία και η ασάφεια στον τρόπο που παρουσιάζονταν τα βαλκανικά συμφέροντα της Ελλάδας³⁷, κατέληξαν σε πλήγμα του διεθνούς κύρους της χώρας. Η Ελλάδα βρισκόταν στο περιθώριο και δεν θεωρούνταν πλέον πιστός δυτικοευρωπαϊκός σύμμαχος κρατών, αλλά αντίθετα αντιμετωπιζόταν ως βαλκανικός παρείσακτος. Ο δυτικός προσανατολισμός της χώρας άρχισε να εμφανίζει ρωγμές, η δυτική της ταυτότητα που αποτελούσε τον κεντρικό άξονα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής τέθηκε υπό αμφισβήτηση από τους Ευρωπαίους, με συνέπεια να αμφισβητείται η ίδια η ένταξη της χώρας στην ΕΕ. Η ελληνική εξωτερική πολιτική επικεντρωμένη στα εθνικά της θέματα, τις σχέσεις με την Τουρκία, την Κύπρο και την ΠΓΔΜ-FYROM καθιστούσε τις ελληνικές επιδόσεις στην ΕΕ ατελέσφορες, ενώ άλλα Ευρωπαϊκά ή διεθνή προβλήματα αντιμετωπιζόνταν μέσω του ελληνοτουρκικού φάσματος³⁸. Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής ήταν μια παταγώδης αποτυχία.

2.4. ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΣ ΩΣ ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ

Το τέλος της εποχής Παπανδρέου ταυτίστηκε με την άνοδο του Σημίτη στην εξουσία. Ο νέος πρωθυπουργός σε αντίθεση με την υψηλών τόνων, έντονη και χαρισματική προσωπικότητα του Παπανδρέου, υπήρξε περισσότερο ρεαλιστής, εγκαθιδρύοντας μια τεχνοκρατικού τύπου διακυβέρνηση. Το έργο του αναμφίβολα ήταν δύσκολο. Έπρεπε να αποκαταστήσει το όνομα της Ελλάδας απέναντι στην Ευρώπη, να υιοθετήσει πρόγραμμα εκσυγχρονισμού, να μεταστρέψει το αρνητικό κλίμα μετά την καταστροφική εξωτερική ελληνική πολιτική της τελευταίας περιόδου. Στην πράξη, αυτό σήμαινε να ξαναβρεί η χώρα την πορεία εξευρωπαϊσμού των πολιτικών της, να επανακτήσει υγιείς δεσμούς με τους γείτονές της, να καταστεί αξιόπιστη και ισχυρή στα μάτια των εταίρων της.

³⁷ **CRAMPTON J. R.**, *The Balkans since the second world war*, Essex, Pearson Education Limited, 2002, pp. 205-269, 335-342.

³⁸ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Το Μοντέλο Σχεδιασμού Εξωτερικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Πρόσωπα έναντι Θεσμών», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 130-131. Βλ. επίσης **TRIANAPHYLLOU DIMITRIOS**, «The Priorities of Greek Foreign Policy Today», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, no. 3, 2005, pp. 327-346.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική έπρεπε λοιπόν να ξαναβρεί την πορεία της προς τον «επανεξευρωπαϊσμό» της και παράλληλα να ξεκινήσουν μεταρρυθμίσεις που θα άλλαζαν ολόκληρο το πρόγραμμα της χώρας, τόσο στο εσωτερικό περιβάλλον, όσο και στο εξωτερικό πλαίσιο. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω του «σκόπιμου» εξευρωπαϊσμού και του εξευρωπαϊσμού της «εκ των κάτω» προσέγγισης, προσαρμογή δηλαδή στους κανόνες και τις συμπεριφορές που απορρέουν από την επαφή με την ΕΕ και ενσωμάτωση των ελληνικών συμφερόντων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη δυτικοευρωπαϊκή πολιτική αντίστοιχα. Αυτό απαιτούσε νέους χειρισμούς και το μετασχηματισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μέσω της αποεθνικοποίησης και της πολυμέρειας.

Με άλλα λόγια, σημαντικά εθνικά ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής θα μετατρέπονταν από διμερή ζητήματα σε πολυμερή, σημαντικά δηλαδή όχι μόνο για την Ελλάδα αλλά και για την ίδια την ΕΕ³⁹. Η επιτυχία του νέου πρωθυπουργού την περίοδο 1996-2004 δεν υπήρξε μόνο το γεγονός ότι εισήγαγε τη χώρα πιο κοντά στο Ευρωπαϊκό «όνειρο», αλλά στο γεγονός ότι πρώτος διέκρινε την ευκαιρία που του προσέφερε το πλαίσιο της ΕΕ. Η διαδικασία εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής άνοιγε το δρόμο για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής ικανότητας της Ελλάδας στο διεθνές και περιφερειακό περιβάλλον, ενώ συγχρόνως η Ελλάδα πιο κοντά στους θεσμούς και τη λογική της ΕΕ ήταν σε θέση να προωθήσει τα δικά συμφέροντα, να δημιουργήσει διασυνδέσεις και να επιτύχει διαπραγματεύσεις που στο κοντινό παρελθόν φαίνονταν αβάσιμες.

2.5. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΕΞΕΥΡΩΠΑΪΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Όπως αναφέρθηκε, ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετασχημάτισε κυριολεκτικά την ουσία και τη θεματική της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Οι μεταβολές εντοπίζονται κυρίως σε τέσσερις άξονες:

1. Ο εξευρωπαϊσμός άλλαξε το περιεχόμενο, την έκταση και την ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η ελληνική εξωτερική πολιτική ήταν αφοσιωμένη στα ελληνοτουρκικά, στο Κυπριακό και στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ, γιατί οι τελευταίες έπαιζαν τον καθοριστικό ρόλο στην επίλυση των

προβλημάτων της. Η ατζέντα της αρχίζει και επεκτείνεται, η Ελλάδα αποκτά άποψη για θέματα παγκόσμιου ενδιαφέροντος, οι θεματικές της εμπλουτίζονται. Η ελληνική εξωτερική πολιτική αρχίζει και εμφανίζει κάποια στοιχεία παγκόσμιας εμβέλειας, γεγονός που θα τη βοηθήσει να διαχειριστεί με αποτελεσματικότερο τρόπο δικά της φλέγοντα ζητήματα.

2. *Διάρθρωση Υπουργείου.* Οι δομές του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών αλλάζουν καθώς η Ελλάδα προσαρμόζει την εξωτερική της πολιτική στο Ευρωπαϊκό σύστημα. Η ελληνική εξωτερική πολιτική βασίζεται στο ρόλο προσωπικοτήτων οι οποίες κυριαρχούν στην πολιτική σκηνή, εκφράζουν πολιτικές σκοπιμότητες, υιοθετούν συγκεκριμένα μέτρα και πολιτικές αποσκοπώντας σε πολιτικά ή προσωπικά οφέλη. Για πολλά χρόνια οι επιλογές σε θέματα εξωτερικής πολιτικής υπήρξαν αποτέλεσμα προσωπικών πεποιθήσεων του εκάστοτε Υπουργού. Αποτέλεσμα ήταν η Ελλάδα να οδηγηθεί πολλές φορές σε αδιέξοδο, αδυνατώντας να συντονίσει θεσμούς και διαδικασίες άσκησης εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, μέσω του εξευρωπαϊσμού του πολιτικού της συστήματος κατάφερε να συνενώσει εσωτερικά ζητήματα και θέματα εξωτερικής πολιτικής, να χειριστεί περισσότερο αποτελεσματικά σημαντικά της προβλήματα, να διαμορφώσει ένα νέο περιβάλλον άσκησης της εξωτερικής της πολιτικής μέσω ικανών διπλωματικών χειρισμών και βαθμιαίας ανάδειξης των θεσμών⁴⁰.
3. *Ενίσχυση διαπραγματευτικής ισχύος.* Η Ελλάδα αναμφισβήτητα αύξησε το γόητρό της και ενδυνάμωσε τη διαπραγματευτική της επιρροή στο διεθνές περιβάλλον. Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέδωσε καρπούς στα ζητήματα της Τουρκίας και της Κύπρου. Με βάση αυτήν τη λογική μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι κατάφερε να θέσει τους μηχανισμούς για την υποψηφιότητα της Τουρκίας στο Ελσίνκι το 1999, εισάγοντάς την σε μακροπρόθεσμες και επίπονες διαδικασίες και επιτυγχάνοντας την ένταξη της Κύπρου, τη στιγμή που κανείς στην Ευρώπη δεν ήθελε αυτό το μικρό κράτος με τα τεράστια προβλήματα στην ΕΕ.

³⁹ **ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Οκτώ, 2006, σσ. 373-402.

4. *Περιορισμοί στην άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.* Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σηματοδότησε για την Ελλάδα όρια και κανόνες στην εκδήλωσή της. Η Ελλάδα έπρεπε να συμμορφωθεί σύμφωνα με τους Ευρωπαϊκούς θεσμούς και κανόνες, να απομακρυνθεί από παλιές προκαταλήψεις και πρότυπα, απόρροια εθνικιστικών πεποιθήσεων⁴¹. Ο εξευρωπαϊσμός εδώ λειτουργεί ως μηχανισμός αυτοπεριορισμού και αυτοδέσμευσης, λειτουργώντας ως επιλογή που προφυλάσσει τους δρώντες από την πιθανή ανταπόκρισή τους σε ερεθίσματα και προκλήσεις, που οι ίδιοι δεν θα ενέκριναν. Με άλλα λόγια, ο εξευρωπαϊσμός αντιστέκεται σε ερεθίσματα με τη μορφή ομάδων συμφερόντων, πιέσεων, ενώσεων, λαϊκών απαιτήσεων και ποικίλων παραγόντων, προκειμένου οι δρώντες να μην υποχρεωθούν να ενδώσουν⁴².

⁴⁰ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Θα επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση;* Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, σσ. 90-93.

⁴¹ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 143-154.

⁴² **ΛΑΒΔΑΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Διαδικασίες Εξευρωπαϊσμού και Διαδραστική Ενοποίηση», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 316.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3°

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ – CASE STUDIES

3.1. Η ΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Οι Ντόκος και Τσάκωνας κάνουν λόγο για μια ανορθολογική, σπασμωδική και παράλογη συμπεριφορά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη μεταψυχροπολεμική περίοδο, τα αίτια της οποίας πρέπει να αναζητηθούν στην ελληνική πολιτική κουλτούρα, η οποία επηρεάζεται σημαντικά από την κοινωνία/κοινή γνώμη και τα πρόσωπα-διαμορφωτές των αποφάσεων, που επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση της εκλογικής τους απήχησης, παρά από θεσμούς σχεδιασμού πολιτικής⁴³. Οι επιδιώξεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν γίνονταν κατανοητές στους Ευρωπαϊκούς κύκλους, ενώ είχαν χαρακτηριστεί ως «επιθετικές» και «μη ορθολογικές»⁴⁴. Η Τουρκία την πρώτη μεταψυχροπολεμική περίοδο συνιστούσε για την Ελλάδα την κυριότερη απειλή για την εδαφική της ακεραιότητα και αποτελούσε το σημαντικότερο ζήτημα στην ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής⁴⁵.

Όμως, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 η ελληνική εξωτερική πολιτική φαίνεται να ωριμάζει και η Ελλάδα υπερβαίνει σταδιακά τις εθνικιστικές της αγκυλώσεις. Η διαφορετική πολιτική που έκτοτε ακολουθεί δρομολόγησε μια νέα σχέση που δύναται να εξομαλύνει τις διαφορές της με το μεγάλο στρατηγικό της αντίπαλο, την Τουρκία, ενώ παράλληλα ενισχύει τις σχέσεις της με τις ΗΠΑ, παρά το γεγονός ότι οι εξελίξεις στο Κοσσυφοπέδιο προκαλούν αντι-αμερικανικά συναισθήματα στην ελληνική κοινή γνώμη⁴⁶. Η καλύτερη απόδειξη του εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

⁴³ **ΝΤΟΚΟΣ ΘΑΝΟΣ ΚΑΙ ΤΣΑΚΩΝΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας, Οικοδομώντας το Ελληνικό Μοντέλο στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 2005, σσ. 87, 97-98.

⁴⁴ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Το Μοντέλο Σχεδιασμού Εξωτερικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Πρόσωπα έναντι Θεσμών», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 91.

⁴⁵ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο. Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 49-97.

⁴⁶ **ΝΤΟΚΟΣ ΘΑΝΟΣ ΚΑΙ ΤΣΑΚΩΝΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, (2005), στο ίδιο, σσ. 95.

εντοπίζεται στη σχέση της Ελλάδας με την Τουρκία, σχέση αμφιλεγόμενη και ασταθής, καθώς επίσης και στο ζήτημα της Κύπρου⁴⁷.

Ειδικότερα, από το 1996 η ελληνική εξωτερική πολιτική⁴⁸ έδωσε έμφαση περισσότερο στα συμφέροντά της σε σχέση με τα δικαιώματά της, προσπαθώντας να επιλύσει τις αντιθέσεις της με ειρηνικά μέσα. Αν και οι διαφορές με την Τουρκία που αφορούν σε θέματα του Αιγαίου Πελάγους⁴⁹, οι Έλληνες της Ίμβρου και της Τενέδου και άλλα θέματα έντασης που εμφωλεύουν στην ελληνοτουρκική ατζέντα όπως η πορεία της Τουρκίας στην Ευρώπη οδηγούσαν, στο συμπέρασμα πως η εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων και η επίλυση όλων αυτών των θεμάτων είχε ακόμα πολλά χιλιόμετρα να διανύσει, η πρώτη δοκιμασία για την κυβέρνηση Σημίτη με την μεγάλων διαστάσεων κρίση στα Ίμια στις αρχές του 1996, τη σοβαρότερη μεταψυχροπολεμική κρίση στις σχέσεις των δύο χωρών μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, απέδειξε πως η πολιτική Σημίτη εκδήλωσε μια νέα ελληνική πολιτική τοποθέτηση απέναντι στα εθνικά της συμφέροντα και τις σχέσεις της με τους Ευρωπαίους.

Η κρίση στις βραχονησίδες Ίμια στο Αιγαίο έφερε την Ελλάδα και την Τουρκία στα πρόθυρα του πολέμου. Ήταν η πρώτη φορά που η Τουρκία προχωρούσε σε έμπρακτη αμφισβήτηση ελληνικού εδάφους. Το επεισόδιο στα Ίμια έδωσε αφορμή στη γείτονα χώρα να μιλήσει για γκρίζες ζώνες στο Αιγαίο⁵⁰, οι οποίες δεν καθορίζονται λεπτομερώς από διεθνείς Συνθήκες και αφορούν περισσότερα από εκατό νησιά και

⁴⁷ Αναμφισβήτητο, όσο και αν υπάρχουν στιγμές που Ελλάδα-Τουρκία έρχονται κοντά η μία στην άλλη, αντιμέτωπες με κοινά προβλήματα, όπως ήταν π.χ. οι σεισμοί του 1999, το Κυπριακό ζήτημα έβλαψε τις σχέσεις τους, παραδίδοντας τη σκυτάλη σε αμφιλεγόμενες πολιτικές σχέσεις, αφού η αντιπαλότητα και η ψυχρότητα συμπορεύονται με περιόδους ομαλότητας και ύφεσης (BAHCELI TOZUN, 2002: 603-622). Στην πορεία τα πράγματα δεν εξελίχθηκαν λιγότερο τεταμένα. Στο τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και μετά το μεγάλο ξέσπασμα στην Κύπρο το 1974 ακολούθησαν **τρεις βασικές κρίσεις** ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία: από το 1975-1996 η κρίση του **Σισμίκ Ι** (πρώην Χόρα) συγκεκριμένα τον Ιούλιο του 1976, η **κρίση του Μαρτίου του 1987** και η δυνατή κρίση των δύο βραχονησίδων **Ιμίων** στις αρχές του 1996 (RUMELILI: 5), που αναμφισβήτητα δυναμίτισε τις, ήδη, τεταμένες ελληνοτουρκικές σχέσεις, αποτελώντας μια δυνατή αιτία πολέμου, αφού κατέληξε σε σφοδρή σύγκρουση.

⁴⁸ IOAKIMIDIS P. C., «The Europeanization of Greece's Foreign Policy: Progress and Problems», στο A. Mitsos, E. Mossialos (επιμέλεια), *Contemporary Greece and Europe*, Aldershot, Ashgate, 2000.

⁴⁹ Οι διαφορές στο Αιγαίο είναι αρκετές και αφορούν κυρίως στην υφαλοκρηπίδα, στην οριοθέτηση της αιγιαλίτιδας ζώνης σε σχέση με την Ελλάδα, στα όρια του εθνικού ελληνικού εναέριου χώρου, στην απαίτηση των Τούρκων για αποστρατικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου⁴⁹ (MUMTAZ SOYSAL, 2006: 54. Βλ. επίσης Β. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ, 1988: 251-300) και τέλος, στις «γκρίζες ζώνες», με κύριο πρωταγωνιστή τα Ίμια, ως συνέπεια αυτής της κρίσης. Το πρόβλημα της υφαλοκρηπίδας άνοιξε το χορό των διαφορών με την Τουρκία στο Αιγαίο, όταν η Τουρκία το Νοέμβριο του 1973 χορήγησε άδεια σε τουρκική εταιρεία να διενεργήσει έρευνες στο υπέδαφος του Αιγαίου και αυτό γιατί γνώριζαν, ήδη, για το πετρέλαιο που υπήρχε σε περιοχές γύρω από τη Θάσο. Εάν συνδυάσουμε το γεγονός ότι το 1973 σημειώθηκε η πρώτη πετρελαϊκή κρίση και ότι η Τουρκία έχει έλλειψη πηγών ενέργειας, οι τουρκοί φόβοι για αποκλεισμό της από τον «μαύρο χρυσό», σε μια εποχή που είχε αρχίσει να ανεβαίνει η τιμή του, αναγκάζοντάς την να δαπανά εκατομμύρια δολάρια, επιβαρύνοντας ανεπανόρθωτα το ισοζύγιο πληρωμών της, αρκούσαν για να υπονομεύσουν τις σχέσεις των δύο χωρών (ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ, 2007: 69-86).

⁵⁰ Η επιπόνηση της έννοιας των γκρίζων ζωνών στο Αιγαίο από τη γείτονα χώρα έγινε λόγω του φόβου της Τουρκίας για ενδεχόμενη επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων από τα έξι στα δώδεκα μίλια.

νησίδες. Η κρίση στα Ίμια αφενός κατέδειξε τον ελάχιστο ρόλο που το NATO μπορούσε να παίξει στη διαχείριση κρίσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, αφετέρου υπογράμμισε την ανικανότητα της ΕΕ και της Δυτικοευρωπαϊκής Ένωσης να δράσουν ως διαιτητές σε μια κρίση ή σαν εγγυητές των συνόρων. Από την άλλη, η κρίση αυτή κατέδειξε έναν έντονο προβληματισμό για την ασφάλεια της Ελλάδας⁵¹. Ορισμένοι ερευνητές αναφέρουν ότι η κρίση των Ιμίων συνιστά όχι μόνο παραβίαση του διεθνούς δικαίου και των διεθνών Συνθηκών αλλά επίσης διαμάχη της Τουρκίας με την εδαφική κυριαρχία και τα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ⁵². Η πολιτική Σημίτη στόχευσε ακριβώς σε αυτό το σημείο⁵³. Εγκαινίασε μια καλοσχεδιασμένη διπλωματική εκστρατεία σε μια προσπάθεια να πείσει τους Ευρωπαίους εταίρους ότι τα σύνορα της Ελλάδας ήταν ουσιαστικά τα σύνορα της ίδιας της ΕΕ και πως η υπεράσπιση ζωτικών ελληνικών συμφερόντων, κυριολεκτικά μεταφραζόταν στην υπεράσπιση της ίδιας της ΕΕ.

Συνεπώς τα ελληνικά συμφέροντα αντιστοιχούσαν στα Ευρωπαϊκά, ενώ αντίθετα οι απειλές και ο κίνδυνος σηματοδοτούσαν απειλές και κινδύνους για την ίδια την ΕΕ. Η στροφή αυτή στην ελληνική εξωτερική πολιτική έφερε περισσότερο κοντά τους Ευρωπαίους στην Ελλάδα, ενώ αναβάθμισε το ρόλο της Ελλάδας που θεωρούνταν ως βαλκανικό και όχι πραγματικά δυτικό κράτος. Ο Σημίτης κατάφερε να αντιστρέψει την εικόνα της Ευρώπης για την Ελλάδα, φροντίζοντας παράλληλα να αποκατασταθούν, όσο αυτό ήταν δυνατόν, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, εγκαταλείποντας τη στρατηγική της

⁵¹ ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ & ΥΦΑΝΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ, «Μεταβάλλοντας το Δίλημμα Ασφαλείας στο Αιγαίο. Ελληνικές Στρατηγικές Επιλογές και Δομικοί Περιορισμοί: Μια Ρεαλιστική Προσέγγιση», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 101.

⁵² TSAKONAS PANAYOTIS and TOURNIKIOTIS ANTONIS, «Greece's Elusive Quest for Security Providers: The Expectations-Reality Gap», *Security Dialogue*, Vol. 3, no. 34, 2003, pp. 307-308. Βλ. επίσης ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ ΕΚΑΒΙ, «Blessing in disguise? The Imia crisis and Turkish-Greek relation», *Mediterranean Politics*, Vol. 2, no. 3, 1997, pp. 86-87.

⁵³ Επιπλέον, η κρίση στα Ίμια οδήγησε την Ελλάδα σε αύξηση των δαπανών της του εξοπλιστικού της προγράμματος, ύψους 14 δις \$ σε μια προσπάθεια παρακολούθησης του αντίστοιχου εξοπλιστικού προγράμματος της Τουρκίας, το οποίο είχε αναγγελθεί λίγο νωρίτερα, ύψους 150 δις \$. Οι αμυντικές δαπάνες και των δύο χωρών διατηρούνταν σε υψηλά επίπεδα, ξεπερνώντας κατά πολύ το μέσο όρο των υπολοίπων ΚΜ του NATO και των ΚΜ της ΕΕ. Η παρακολούθηση της εξοπλιστικής κούρσας της Τουρκίας συνεπαγόταν τεράστιες στρατιωτικές δαπάνες για την Ελλάδα, προκειμένου να καταστεί τουλάχιστον επαρκής η αποτρεπτική ικανότητα της χώρας, απέναντι στον τουρκικό αναθεωρητισμό. Από την άλλη, η κούρσα των εξοπλισμών δεν συνεπαγόταν το ανάλογο οικονομικό κόστος που αντιμετώπιζε η ελληνική πλευρά, ενώ η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει τη μεγάλη πρόκληση της νομισματικής ένωσης και να ανταποκριθεί αποτελεσματικά στην κοινή Ευρωπαϊκή οικονομική πολιτική. Η ελληνική κυβέρνηση δεν άργησε να καταλάβει πως ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός με την Τουρκία αποτελούσε για την Ελλάδα αδιέξοδο που την απομάκρυνε από το στόχο της σύγκλισης των οικονομικών της με τους υπόλοιπους εταίρους της. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Τσάκωνας, η Ελλάδα βρισκόταν αντιμέτωπη με το κλασικό «δίλημμα όπλων-βουτύρου» (guns-butter dilemma) που αφορούσε στην ικανότητά της να εξισορροπήσει την ανάγκη για πολυδάπανους εξοπλισμούς με την ικανοποίηση των κριτηρίων που είχαν τεθεί από την ευρωζώνη. Δίλημμα ανάμεσα σε ικανότητα αποτροπής και οικονομικής ανάπτυξης (Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης, στο ίδιο, σσ. 61-65).

απομόνωσης της Τουρκίας μέσω υιοθέτησης μιας πολιτικής συνεννόησης⁵⁴. Συγχρόνως όμως, η διπλωματική στροφή της πολιτικής ηγεσίας Σημίτη κατέδειξε ότι η Ελλάδα μέσω της υιοθέτησης πολιτικής «εξωτερικής εξισορρόπησης»⁵⁵ απέναντι στην Τουρκία ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει τη νέα πρόκληση της οικονομικής σύγκλισης των ΚΜ χωρίς να χρειάζεται να συνεχίσει να παρακολουθεί την Τουρκία στην αποσταθεροποιητική και ιδιαίτερα δαπανηρή για τα ελληνικά δεδομένα κούρσα εξοπλισμών. Οι Κουλουμπής και Υφαντής μέσω της ρεαλιστικής διάστασης επισημαίνουν εύστοχα ότι

όταν το κόστος του ανταγωνισμού είναι μεγαλύτερο από τον «κίνδυνο» της συνεργασίας, οι ορθολογικοί δρώντες, τα κράτη-όπως η Τουρκία και η Ελλάδα-μπορούν και πρέπει να κατευθύνουν τις προσπάθειες αυτοσυντήρησής τους προς την επίτευξη συνεργασίας. Η ισχυρή υπόθεση είναι ότι η ομαλοποίηση των διμερών σχέσεων θα προσέφερε και στα δύο κράτη μεγαλύτερη ασφάλεια σε σχέση με τις εναλλακτικές της σύγκρουσης⁵⁶.

Κατά τον Τσούκαλη η προσπάθεια εισόδου της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή πορεία, διαδικασία που θα απαιτήσει πολλά χρόνια, σημαίνει ότι μια Τουρκία που βρίσκεται συνεχώς σε εξετάσεις είναι καλύτερος και περισσότερος προβλέψιμος γείτονας για την Ελλάδα, από το να στραφεί σε άλλες κατευθύνσεις με αμφιλεγόμενες συνέπειες⁵⁷. Σημαντικός για τις σχέσεις των δύο χωρών υπήρξε και ο πόλεμος στο Κοσσυφοπέδιο, όταν τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία συμφώνησαν το 1999 να μην εμπλακούν σε πόλεμο μεταξύ τους, δεδομένης της γειτονικής τους σύγκρουσης. Από το 1996 και έπειτα Ελλάδα και Τουρκία αποκτούν μια παράλληλη πορεία με κοινό γνώμονα την Ευρώπη. Η Ελλάδα προσδοκούσε την ισότιμη συμμετοχή της στην ΟΝΕ, ενώ για την Τουρκία άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες ελπίδες για συμμετοχή στην ενοποιητική διαδικασία.

⁵⁴ **ΚΑΙΡΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ & LENORE G. MARTIN** (επιμέλεια), *Ρόλος και θέση της Τουρκίας στον κόσμο. Σύγχρονη πραγματικότητα και μελλοντικές προκλήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006.

⁵⁵ Βλ. παρακάτω.

⁵⁶ **ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ & ΥΦΑΝΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Μεταβάλλοντας το Δίλημμα Ασφαλείας στο Αιγαίο. Ελληνικές Στρατηγικές Επιλογές και Δομικοί Περιορισμοί: Μια Ρεαλιστική Προσέγγιση», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 103.

⁵⁷ **ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ ΛΟΥΚΑΣ**, *Και αν βγαίναμε από το καβούκι μας;*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2009, σσ. 209.

Τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο του 1999 ισχυροί σεισμοί έπληξαν Ελλάδα και Τουρκία. Η δρομολόγηση της διαδικασίας προσέγγισης Ελλάδας-Τουρκίας διευκολύνθηκε και από τους καταστροφικούς σεισμούς που έπληξαν ανεπανόρθωτα τις δύο χώρες. Η «διπλωματία των σεισμών» «ή της καταστροφής» έφερε πιο κοντά τις δύο χώρες μέσω ανταλλαγής ανθρωπιστικής βοήθειας, ενώ η λειτουργική συνεργασία έγινε αποδεκτή και από την κοινή γνώμη, γεγονός που αξιοποιήθηκε και από την πολιτική ηγεσία των δύο χωρών. Καθιερώθηκαν οικονομικές, πολιτικές, επιχειρηματικές και πολιτιστικές επαφές, υπουργικές συναντήσεις υψηλού επιπέδου, μέτρα για την ενίσχυση κλίματος εμπιστοσύνης και εκτόνωσης του αδιεξόδου του Αιγαίου, ενώ η αλλαγή στο ύφος και τις σχέσεις των δύο χωρών απέφερε σημαντικά οφέλη για την ελληνική διπλωματία. Η άμεση ανταπόκριση από κάθε χώρα τόσο σε επίσημο όσο και σε επίπεδο ΜΚΟ προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι ολέθριες συνέπειες των σεισμών, συνέβαλε στην αλλαγή της συνείδησης και της αντιμετώπισης του ενός λαού από τον άλλο, αλλάζοντας συγχρόνως και τις πεποιθήσεις των κυβερνήσεων⁵⁸.

Κορυφαία στιγμή στις διμερείς σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας υπήρξε η ιδιότητα της Ελλάδας ως ΚΜ της ΕΕ και η επιθυμία της Τουρκίας να αναγνωριστεί ως υποψήφια προς ένταξη χώρα στην ΕΕ⁵⁹. Είχε πλέον καλλιεργηθεί το έδαφος για τη ρήξη της Ελλάδας με πεπερασμένου τύπου πολιτικές, αποδεικνύοντας πως η διαδικασία εξευρωπαϊσμού της είχε καταφέρει να μετατρέψει ένα τεράστιο ζήτημα για την ίδια την επιβίωσή της από διμερές σε πολυμερές. Παράλληλα, η Ελλάδα απέδειξε ότι ήταν σε θέση να απομακρυνθεί από παλαιότερες εθνικιστικές τάσεις κοιτάζοντας στα μάτια τον αιώνιο εχθρό της, ενώ πλήθος συμφωνιών από το 2000 και μετά ανάμεσα στις δύο χώρες επικύρωναν την αμοιβαία τους προσέγγιση⁶⁰. Κατά τον Μήλλα ο «Άλλος» δεν είναι παρά μια φαντασίωση και για να γνωρίσουμε τα μέλη και τον κόσμο ενός άλλου πολιτισμού, θα πρέπει να τους πλησιάσουμε χωρίς προκαταλήψεις⁶¹. Σε γενικές

⁵⁸ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο. Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 51-52.

⁵⁹ **ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, σσ. 373-391.

⁶⁰ «As Relations warm, Greece and Turkey Sign Series of Accords», The New York Times του Stephen Kinzer, 21.01.2000, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.nytimes.com/2000/01/21/world/as-relations-warm-greece-and-turkey-sign-series-of-accords.html?scp=5&sq=greece+turkey+simitis&st=nyt> (02.05.2010).

⁶¹ **ΜΗΛΛΑΣ ΗΡΑΚΛΗΣ**, «Επικοινωνώντας με τον «Άλλο» ή κατανοώντας τον «Εαυτό»: Έλληνες και Τούρκοι», στο Φωτεινή Τιμιπιδίου, Δημήτρης Σταματόπουλος, επιμέλεια, *Οριενταλισμός στα όρια: Από τα Οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2008, σσ. 195-205. Για περισσότερα στο θέμα «Η Τουρκία ως ο «Άλλος» βλ. επίσης **LAZAROU ELENA**, «Mass Media and the

γραμμές, η αναπροσαρμογή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από την κυβέρνηση Σημίτη σε σχέση με την Τουρκία στόχευε στα εξής:

1. Ο εξευρωπαϊσμός της Τουρκίας θα μεταφραζόταν σε λιγότερες συγκρουσιακές καταστάσεις με τη γείτονα χώρα, καθώς η τελευταία θα έπρεπε να υιοθετήσει κινήσεις καλής θελήσεως προς την Ελλάδα προκειμένου να ανταποκριθεί στην Ευρωπαϊκή διαδικασία της ολοκλήρωσης.
2. Ο εξευρωπαϊσμός των ελληνοτουρκικών ζητημάτων, η τοποθέτησή τους στο πλαίσιο της ΕΕ θα μπορούσε να οδηγήσει στην επίλυσή τους και να μεταμορφώσει την Τουρκία σε χώρα περισσότερο δημοκρατική με δυτική νοοτροπία, συνεπώς αυτό θα την μετέτρεπε αυτόματα σε λιγότερο επικίνδυνη για τα ελληνικά συμφέροντα και την ευρύτερη περιοχή.
3. Η ελληνική πλευρά πίστευε ότι η ενσωμάτωση της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή πορεία θα σηματοδοτούσε εγγυήσεις για την ελληνική ασφάλεια, γεγονός που θα εξισορροπούσε την αδιάλλακτη στάση της Τουρκίας σε θέματα για το Αιγαίο και την Κύπρο, προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της ΕΕ.
4. Η υποστήριξη της Τουρκίας από την Ελλάδα «ως υποψήφιας για ένταξη χώρας» στην ΕΕ στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι δημιούργησε δύο νέες προϋποθέσεις, την αποδοχή ένταξης της Κύπρου στην ΕΕ χωρίς προηγούμενη επίλυση του πολιτικού σκέλους και ότι ο εξευρωπαϊσμός της Τουρκίας υπό την επίβλεψη της Ένωσης θα ομαλοποιούσε τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας μέσα σε προκαθορισμένο χρονικό διάστημα (έως το 2004)⁶².

3.1.1. ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΕΛΣΙΝΚΙ (10.12.1999 & 11.12.1999)

Για πολλούς η Ελλάδα θεωρούνταν το εμπόδιο στο δρόμο της Τουρκίας προς την ΕΕ. Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι η Ελλάδα προέβη σε αλλαγή της εξωτερικής της πολιτικής αποσύροντας το βέτο⁶³ που επί μακρόν διατηρούσε, δεχόμενη

Europeanization of Greek-Turkish Relations: discourse transformation in the Greek press 1997-2003, GreeSE Paper no. 23, *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, 2009, pp. 1-49.

⁶² **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Η θέση της Ελλάδας στο Διεθνές, Ευρωπαϊκό και Περιφερειακό Σύστημα. Ιστορικές εννοιολογήσεις και σύγχρονη πραγματικότητα*; Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, σσ. 37-38.

⁶³ «Ήταν κοινός τόπος ότι οι διενέξεις για το Αιγαίο και η διχοτόμηση της Κύπρου σήμαιναν ότι η Αθήνα θα ασκούσε πάντοτε βέτο σε ενδεχόμενη τουρκική αίτηση για πλήρη ένταξη» (**ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, σσ. 391).

πλέον την υποψηφιότητα της Τουρκίας για προσχώρηση στην ΕΕ. Ο Τσάκωνας τονίζει ότι η Ελλάδα ακολούθησε μια πολιτική «εσωτερικής εξισορρόπησης» απέναντι στο φόβο της για την Τουρκία, υιοθετώντας παράλληλα μια περισσότερο ευέλικτη πολιτική «εξωτερικής εξισορρόπησης»⁶⁴. Η μεγάλη ευκαιρία για αυτήν την αλλαγή αποτέλεσε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι και μάλιστα με ελληνική πρωτοβουλία, γεγονός που θα ανάγκαζε την Τουρκία να εμπλακεί σε μακροχρόνιες και επίπονες διαδικασίες εκσυγχρονισμού της και απαλλαγής της από το βεβαρημένο ιστορικό της παρελθόν. Η στροφή αυτή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που μακροπρόθεσμα θα ενσωμάτωνε την Τουρκία στο Ευρωπαϊκό σύστημα ολοκλήρωσης οφείλεται στο ότι η τελευταία θα ήταν υποχρεωμένη να υιοθετήσει Ευρωπαϊκού τύπου συμπεριφορές και κανόνες του παιχνιδιού, που θα συνέδεαν τα συμφέροντα της τουρκικής ελίτ με συγκεκριμένους διεθνώς αποδεκτούς κανόνες συμπεριφοράς.

Με άλλα λόγια, η Ελλάδα πίστευε ότι η ενσωμάτωση της Τουρκίας στην ΕΕ θα ήταν σε θέση να τροποποιήσει τις στενές εθνικιστικές βλέψεις της Τουρκίας και τελικά αυτή θα μπορούσε να υιοθετήσει πολιτικές και νόρμες βασισμένες λιγότερο σε γεωπολιτικούς παράγοντες και περισσότερο σε διεθνείς νόμους και συμφωνίες, σεβόμενη πλέον το διεθνές δίκαιο και την τήρηση διεθνών συνθηκών⁶⁵. Η προσέγγιση με την Τουρκία οδήγησε την Ελλάδα να εξευρωπαϊσεί τα συμφέροντά της, την εξωτερική της πολιτική και ασφάλεια. Ο Τσάκωνας διευκρινίζει ότι η Ελλάδα «παίζοντας το Ευρωπαϊκό χαρτί» με ικανότητα ήταν σε θέση να οδηγήσει την Τουρκία στο Ευρωπαϊκό

⁶⁴ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο. Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 52. Κατά τον Τσάκωνα, σύμφωνα με τη «θεωρία των απειλών» όταν τα μικρά και αδύναμα κράτη αντιμετωπίζουν σοβαρές εξωτερικές απειλές, έχουν στη διάθεσή τους δύο πολιτικές επιλογές: είτε να εξισορροπήσουν την απειλή (balance against the threat), είτε να συμπορευτούν με τη δύναμη που τα απειλεί (bandwagon with the threat). Η «θεωρία της ισορροπίας δυνάμεων» σύμφωνα με την οποία το κράτος επιλέγει να αντιμετωπίσει την ανισορροπία των δυνάμεων ακολουθώντας πολιτικές «εσωτερικής» και «εξωτερικής εξισορρόπησης», αναδεικνύει τη δυνατότητα των κρατών να αντιμετωπίσουν τις εξωτερικές απειλές βασιζόμενα σε ένα συνδυασμό «εσωτερικής» και «εξωτερικής εξισορρόπησης». Η Ελλάδα δηλαδή υιοθέτησε ένα συνδυασμό «εσωτερικής» (ισχυρές Ένοπλες Δυνάμεις) και «εξωτερικής εξισορρόπησης» (συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς και συμμαχίες με στόχο την αύξηση της πολιτικής δύναμης της χώρας και την ικανότητά της να αποτρέψει την Τουρκία να στραφεί εναντίον της), (Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης, στο ίδιο, σσ. 54-55).

⁶⁵ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο. Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 53. Βλ. επίσης **RUMELILI BAHAR**, «Civil Society and the Europeanization of Greek-Turkish Cooperation», *South European Society and Politics*, Vol. 10, no. 1, 2005, pp. 45-56.

σύστημα ολοκλήρωσης, γεγονός που σηματοδοτούσε την υποχρέωσή της να συμπράξει με Ευρωπαϊκές συμπεριφορές και πρότυπα⁶⁶.

Όπως αναφέρει ο Γρηγοριάδης η αλλαγή πολιτικής της Ελλάδας ως προς την προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην ΕΕ υπήρξε μια στρατηγικής σημασίας κίνηση που βασίζεται όχι στη μεταβολή των ελληνικών εθνικών συμφερόντων, αλλά σε μια δραστική επανερμηνεία τους, δεδομένου ότι η προσέγγιση της Τουρκίας στην ΕΕ θα μπορούσε να αναδειχθεί ζωτικής σημασίας για τη βελτίωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων⁶⁷. Ο Rubin τονίζει ότι και η Τουρκία από την πλευρά της προσέγγισε την Ελλάδα στα τέλη της δεκαετίας του 1990 λόγω των πιέσεων που ασκήθηκαν εκ μέρους του κοινού και ενεργειών μη-κυβερνητικών οργανισμών που ανάγκασαν την τουρκική κυβέρνηση να αναθεωρήσει τις πολιτικές της. Στο Ελσίνκι η ΕΕ συνέδεσε την Ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας με την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών στο Αιγαίο και τον τερματισμό της ομηρίας της Κύπρου από την Τουρκία, διαχωρίζοντας σαφώς τη μελλοντική ένταξη της Κύπρου από την επίλυση του πολιτικού της ζητήματος.

Το γεγονός ότι τα κορυφαία αυτά πολιτικά ζητήματα στην ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατέστησαν να θεωρούνται ζητήματα Ευρωπαϊκά, αποτέλεσμα των χειρισμών της πολιτικής Σημίτη, ενίσχυσαν την ικανότητα της Ελλάδας να διαπραγματεύεται σε διεθνές επίπεδο, ενώ συγχρόνως εισήγαγαν την Τουρκία σε ένα νέο πλαίσιο, όπου η συμπεριφορά της και η σύμπραξή της με τους Ευρωπαϊκούς κανονισμούς και πρακτικές βρισκόταν υπό παρακολούθηση, η αποτελεσματικότητα της οποίας θα κρινόταν με βάση τους κοινοτικούς μηχανισμούς ελέγχου. Οι αποφάσεις του Ελσίνκι δρομολογούσαν την επίλυση της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης, ανοίγοντας μια νέα σελίδα για το μέλλον των δύο χωρών⁶⁸. Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Καζάκος

η αναβάθμιση της γείτονος σε εντάξιμη δεν σημαίνει προς το παρόν ούτε έναρξη των διαπραγματεύσεων ένταξης, ούτε ένταξη. Με τους μετριοπαθέστερους υπολογισμούς, οποιαδήποτε ουσιαστική διαπραγμάτευση δεν πρόκειται να

⁶⁶ Η θεωρία των διεθνών συγκρούσεων θεωρεί αυτή τη διαδικασία «κοινωνικοποίησης» (socialization) μέσο για τη «συμφιλίωση» (reconciliation) και το συμβιβασμό των επιδιώξεων και φιλοδοξιών ενός κράτους μέσω αποδεκτών δεδομένων (with generally accepted standards) (Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης, στο ίδιο, σσ. 70).

⁶⁷ **GRIGORIADIS IOANNIS**, «The Changing Role of the EU Factor in Greek-Turkish Relations», Symposium Paper, *London School of Economics and Political Science, Hellenic Observatory, 1st PhD Symposium on Modern Greece: «Current Social Science Research on Greece»*, London, 21st June 2003, pp. 8-9.

⁶⁸ **RUBIN BARRY**, «Η Στρατηγική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο», στο Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, επιμέλεια, *Η Σύγχρονη Τουρκία, Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σσ. 308.

καταλήξει σε πρακτικό αποτέλεσμα πριν από το 2015 και αυτό, αν όλα πάνε καλά στη γείτονα⁶⁹.

Το Ελσίνκι αποτέλεσε σταθμό για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Στα συμπεράσματα της Προεδρίας⁷⁰ αναφέρεται ότι

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο εκφράζει την ικανοποίησή του για τις πρόσφατες θετικές εξελίξεις στην Τουρκία, όπως επισημαίνει η Επιτροπή στην έκθεση προόδου της, καθώς και για την πρόθεση της Τουρκίας να συνεχίσει τις μεταρρυθμίσεις της προκειμένου να συμμορφωθεί προς τα κριτήρια της Κοπεγχάγης. Η Τουρκία είναι υποψήφιο κράτος που προορίζεται να προσχωρήσει στην Ένωση με βάση τα ίδια κριτήρια τα οποία ισχύουν για τα λοιπά υποψήφια κράτη. Με βάση την υφιστάμενη ευρωπαϊκή στρατηγική, για την Τουρκία, όπως και για άλλα υποψήφια κράτη, θα ισχύει μια προενταξιακή στρατηγική για την ενθάρρυνση και στήριξη των μεταρρυθμίσεών της. Η στρατηγική αυτή θα περιλαμβάνει ενισχυμένο πολιτικό διάλογο, με έμφαση στην πρόοδο για την εκπλήρωση των πολιτικών κριτηρίων προσχώρησης ιδίως όσον αφορά το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και στα θέματα που αναφέρονται στην παράγραφο 4 και στην παράγραφο 9 σημείο (α). Η Τουρκία θα έχει επίσης την ευκαιρία να συμμετέχει σε κοινοτικά προγράμματα και οργανισμούς, και σε συνεδριάσεις μεταξύ υποψήφιων κρατών και της Ένωσης στα πλαίσια της διαδικασίας προσχώρησης. Θα εκπονηθεί εταιρική σχέση

⁶⁹ ΚΑΖΑΚΟΣ ΠΑΝΟΣ, «Οι Ευρωπαϊκές Προοπτικές της Τουρκίας» στο Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, επιμέλεια, *Η Σύγχρονη Τουρκία, Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, σσ. 366.

⁷⁰ Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, 10 και 11 Δεκεμβρίου 1999, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/00300-r1.gr9.htm (02.05.2010). Για περισσότερα σε σχέση με τις αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων αναφορικά με την προενταξιακή κατεύθυνση της Τουρκίας βλ.

Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, 12 και 13 Δεκεμβρίου 1997, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/91413.pdf (02.05.2010),

Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, 7, 8 και 9 Δεκεμβρίου 2000, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/00400-r1.%20ann.gr0.htm (02.05.2010),

Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης, 12 και 13 Δεκεμβρίου 2002, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/73846.pdf (02.05.2010),

Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών, 12 και 13 Δεκεμβρίου 2003, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/79660.pdf (02.05.2010),

Presidency Conclusions, Copenhagen European Council, 12 and 13 December 2002, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/73842.pdf (02.05.2010).

προσχώρησης βάσει των συμπερασμάτων των προηγούμενων Ευρωπαϊκών Συμβουλίων, που θα περιέχει τις προτεραιότητες επί των οποίων θα επικεντρώνονται οι ενταξιακές προετοιμασίες υπό το φως των πολιτικών και οικονομικών κριτηρίων και των υποχρεώσεων κράτους μέλους και η οποία θα συνδυασθεί με ένα εθνικό πρόγραμμα για την αποδοχή του κεκτημένου. Θα δημιουργηθούν ενδεδειγμένοι μηχανισμοί παρακολούθησης. Με στόχο την εντατικοποίηση της εναρμόνισης της νομοθεσίας και της πρακτικής της Τουρκίας με το κεκτημένο, η Επιτροπή καλείται να ετοιμάσει μία διαδικασία αναλυτικής εξέτασης του κεκτημένου. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο καλεί την Επιτροπή να υποβάλει ένα ενιαίο πλαίσιο για τον συντονισμό όλων των πηγών προενταξιακής χρηματοδοτικής ενίσχυσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Συνοπτικά η Σύνοδος Κορυφής του Ελσίνκι αποτέλεσε εξέλιξη ιστορικής σημασίας για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, ανοίγοντας το δρόμο για τον Ευρωπαϊκό προορισμό της Τουρκίας, βάσει ενταξιακών κριτηρίων που αφορούν την εταιρική σχέση Τουρκίας και ΕΕ, το χρηματοδοτικό και προενταξιακό κανονισμό και απαιτούν ενισχυμένο πολιτικό διάλογο, ιδιαίτερα στο ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, στα προβλήματα Ελλάδας-Τουρκίας όπως αναφέρονται στις Εκθέσεις Προόδου της Επιτροπής και στο Κυπριακό ζήτημα. Με άλλα λόγια, η διπλωματία τύπου Ελσίνκι λειτούργησε ως «πολιτική win-win». Δηλαδή για να υπάρχουν πιθανότητες για λύσεις χρειάζεται να δημιουργούνται ισορροπίες που να δίνουν πλεονεκτήματα σε περισσότερους από έναν παίκτες (π.χ. απρόσκοπτη ένταξη της Κύπρου, προώθηση της υποψηφιότητας της Τουρκίας). Σε άρθρο του ο Έλληνας Πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης⁷¹ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι

η Ελλάδα πέτυχε να αλλάξει τα πράγματα. Κατάφερε να εντάξει τις επιδιώξεις της μέσα σε μια ευρύτερη πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Γιατί εφάρμοσε μια άλλη στρατηγική από εκείνη της διμερούς συζήτησης και αντιπαλότητας, μια Ευρωπαϊκή στρατηγική. Με σχέδιο, διαρκή εγρήγορση και πρωτοβουλίες που ενέπλεκαν τον έναν κατόπιν τον άλλον τους κρίκους μιας αλυσίδας - διεθνής κοινότητα, ΟΗΕ, Ευρωπαϊκή Ένωση, εταίρους μας, Τουρκία, τουρκοκυπριακό λαό - στην ευρωπαϊκή λογική επίλυσης του Κυπριακού και επανένωσης της

νήσου. Η απόφαση του Ελσίνκι κατέστησε δυνατή την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία ολοκληρώνεται τυπικά την 1η Μαΐου 2004. Αλλά όχι μόνο. Η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας και η υποχρέωση της Τουρκίας μέχρι το τέλος του 2004 να επιδείξει την καλή της θέληση για την επίλυση του Κυπριακού επανέφερε το Κυπριακό στο προσκήνιο.

3.1.2. ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ-ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ

Η Ελλάδα κατάφερε να εξευρωπαϊσεί την εξωτερική της πολιτική τόσο στο ύφος όσο και στην ουσία της. Η Τουρκία είναι πλέον στενά συνδεδεμένη με το δρόμο προς την ΕΕ και οι Έλληνες πολιτικοί έχουν απαλλαγεί κατά κάποιο τρόπο από το βάρος της σχέσης της Τουρκίας με την Ευρώπη. Η Τουρκία θα πρέπει να εκπληρώσει τους όρους και τα κριτήρια που της τέθηκαν, αφού η ένταξή της δεν αφορά εξολοκλήρου την ελληνική πολιτική αλλά θεωρείται πλέον ζήτημα Ευρωπαϊκό. Οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας σε κάθε περίπτωση ακολούθησαν μια πορεία εξομάλυνσης από το 1999, κυρίως του ότι η Ελλάδα μπήκε στην ΟΝΕ, ενώ η Τουρκία αναγνωρίστηκε ως υποψήφια προς ένταξη χώρα στην ΕΕ.

Ειδικότερα, η στροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέδειξε ότι η Ελλάδα ήταν διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει την ΕΕ ως βάση για την επίλυση των διαφορών της με την Τουρκία, σύμφωνα με τους Ευρωπαϊκούς κανόνες. Από την άλλη, η Τουρκία δεδομένης και της υποψηφιότητάς της, επιτάχυνε τη διαδικασία εσωτερίκευσης των κανόνων της ΕΕ και άρχισε να καλλιεργεί το έδαφος για τη δημιουργία συνεργατικών επαφών με την Ελλάδα⁷². Εντός της Τουρκίας έχει ήδη δημιουργηθεί ένα νέο πεδίο αντιλήψεων που αφορά στην πορεία της προς την ΕΕ, ενώ η τουρκική ελίτ (ΜΚΟ, δημοσιογράφοι, οικονομικές οργανώσεις, πολιτικές δυνάμεις) έχει στραφεί προς τον εκδημοκρατισμό, στον επαναπροσδιορισμό των εθνικών της συμφερόντων και την αμφισβήτηση παλαιότερων μεθόδων άσκησης πολιτικής.

Όμως η αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις συνεχίζει να υφίσταται⁷³. Σύμφωνα με τον Λιαρόπουλο, η σημερινή προσέγγιση ανάμεσα σε Αθήνα

⁷¹ «Το τέλος μιας στρατηγικής», άρθρο στην εφημερίδα «Τα Νέα», Αθήνα, 23 Απριλίου 2004 του ΚΩΣΤΑ ΣΗΜΙΤΗ, διαθέσιμο στον επίσημο δικτυακό τόπο του Κώστα Σημίτη <http://www.costas-simitis.gr/content/48> (15.04.2010).

⁷² RUMELILI BAHAR, «The European Union's Impact on the Greek-Turkish Conflict: A Review of the Literature», Working Papers Series in EU Border Conflicts Studies, The University of Birmingham, no. 6, January 2004, pp. 20.

⁷³ ΚΟΥΣΚΟΥ ΕΔΑ, «The shadow of past rivalry: Limits of post-1999 dynamism in Greco-Turkish relations», Vol. 2, no. 3, *Caucasian Review of International Affairs*, summer 2008, pp. 1-10.

και Άγκυρα παραμένει εύθραυστη, αφού καμία από τις δύο χώρες δεν έχει μετατοπίσει την ατζέντα από τις χαμηλές στις υψηλές πολιτικές. Αποτέλεσμα είναι να μην υπάρχει βελτίωση στα θέματα που σχετίζονται με το Αιγαίο, ενώ το Κυπριακό ζήτημα παραμένει άλυτο⁷⁴. Ωστόσο, η ΕΕ μέσω της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της Τουρκίας μπορεί να καταστεί ο καταλύτης για την πλήρη ομαλοποίηση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Άλλωστε, η ΕΕ έχει βοηθήσει στο παρελθόν να ξεπεραστούν εθνικιστικές διαμάχες και ιστορικές αντιπαλότητες στη Δυτική Ευρώπη, με πρωταρχικό παράδειγμα τη Γερμανία και τη Γαλλία⁷⁵.

3.2. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Η Ελλάδα προώθησε την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, δεδομένου ότι η τελευταία πληρούσε τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης⁷⁶, αλλά και λόγω του ότι η προσχώρησή της παρουσιάστηκε ως το μέσο επίλυσης του Κυπριακού ζητήματος. Η πετυχημένη πολιτική δραστηριότητα της Ελλάδας θεώρησε ότι μόνο έτσι θα ήταν σε θέση να διευθετηθεί η διχοτόμηση του νησιού και ότι για να επιτευχθεί λύση θα έπρεπε να εμπλακούν όχι μόνο η Κύπρος με την Ελλάδα και την Τουρκία⁷⁷, αλλά η ΕΕ και ο ΟΗΕ. Η διεύρυνση με την ένταξη της Κύπρου πραγματοποιήθηκε το 2004 και παρόλο που το Σχέδιο Ανάν για επανένωση του νησιού οδηγήθηκε στα συντρίμια, η επιτυχία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής έγκειται στο ότι το Κυπριακό θεωρείται πλέον ζήτημα Ευρωπαϊκό. Αν και για την ελληνική ατζέντα παραμένει κορυφαίο ζήτημα, έχει

⁷⁴ **LIAROPOULOS ANDREW**, «The Institutional Dimension of Greek Security Policy: Is there a need for a National Security Council?», *National Security and the Future*, Vol. 3, no. 9, 2008, pp. 28-29. Βλ. επίσης «Despite Turkish-Greek Thaw, Cyprus Quarrel Is Not Melting», *The New York Times* του Douglas Frantz, 18.12.2000, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.nytimes.com/2000/12/18/world/despite-turkish-greek-thaw-cyprus-quarrel-is-not-melting.html?scp=23&sq=greece+turkey+simitis&st=nyt> (04.05.2010).

⁷⁵ **EVIN O. AHMET**, «The Future of Greek-Turkish Relations», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, no. 3, 2005, pp. 395-404. Βλ. επίσης **ÖNİŞ ZIYA and YILMAZ ŞUHNAZ**, «Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality?», διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://portal.ku.edu.tr/~zonis/gTR.pdf>, pp. 1-36.

⁷⁶ **Πολιτικό κριτήριο**: σταθερότητα θεσμών που εγγυώνται τη δημοκρατία, το κράτος δικαίου, τα δικαιώματα του ανθρώπου και το σεβασμό και την προστασία των μειονοτήτων.

Οικονομικό κριτήριο: ύπαρξη μιας λειτουργούσας οικονομίας της αγοράς και ικανότητα αντιμετώπισης των ανταγωνιστικών πιέσεων και των δυνάμεων της αγοράς στο πλαίσιο της Ένωσης.

Κριτήριο του κεκτημένου της Ένωσης: ικανότητα ανάληψης των υποχρεώσεων που απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους, συμπεριλαμβανομένης της προσήλωσης στους στόχους της πολιτικής, οικονομικής και νομισματικής ένωσης, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://europa.eu/scadplus/glossary/accession_criteria_copenhagen_el.htm (02.05.2010).

⁷⁷ «Cyprus Leader Cancels Plan To Deploy New Missiles», *New York Times*, 30.12.1998, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.nytimes.com/1998/12/30/world/cyprus-leader-cancels-plan-to-deploy-new-missiles.html?scp=29&sq=greece+turkey+simitis&st=nyt> (04.05.2010).

αποεθνικοποιηθεί και μαζί με την Τουρκία έχει ενσωματωθεί στην ατζέντα της πολιτικής της ΕΕ⁷⁸.

Και σε αυτό το σημείο η σφραγίδα του εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής θεωρείται αναμφισβήτητη και το γεγονός ότι ως ζήτημα έχει περάσει στην Ευρωπαϊκή συνείδηση μόνο ως επιτυχία της πολιτικής Σημίτη μπορεί να θεωρηθεί. Από την άλλη, ο Σαββίδης αναφέρει ότι η ελληνική εξωτερική πολιτική την περίοδο 1996-2004 ενσωματώνοντας στην ατζέντα της ΕΕ το Κυπριακό και παρόλο που το ζήτημα αυτό δεν έχει οδηγηθεί σε τελική διευθέτηση, η δυναμική της ΕΕ έχει στην πράξη λειτουργήσει ως ο καταλυτικός παράγοντας εκείνος επίλυσης της σύγκρουσης και έχει δημιουργήσει νέες δυναμικές μετασχηματίζοντας τους κανόνες του παιχνιδιού⁷⁹.

3.3. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ, Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΟ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ-ΠΓΔΜ-FYROM

Στα πρώτα στάδια της κατάρρευσης της Γιουγκοσλαβίας η ελληνική εξωτερική πολιτική έμενε προσκολλημένη στις εθνοκεντρικές της θέσεις, γεγονός που δυναμίτιζε τις σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΕ προκαλώντας ταυτόχρονα όχι μόνο κρίση στο εσωτερικό της χώρας, αλλά απαιτούσε και μια επανεξέταση της σχέσης Ελλάδας-Σερβίας. Η Ελλάδα τη στιγμή που ξέσπασε ο γιουγκοσλαβικός πόλεμος θα είχε λάβει μέρος στην πολύχρονη και αιματηρή διένεξη, δεδομένου ότι μέχρι το 1995 η εξωτερική της πολιτική όξυνε το βαλκανικό πρόβλημα, μην παρέχοντας ένα εχέγγυο στήριξης και ασφάλειας για την εκτόνωση της κρίσης, όπως εξάλλου επιθυμούσαν και οι Ευρωπαϊκοί πολιτικοί σχεδιασμοί⁸⁰. Η πρόκληση και σε αυτήν την περίπτωση ήταν για την Ελλάδα η υιοθέτηση μιας αποδεκτής εξωτερικής πολιτικής και η διατήρηση αρμονικών σχέσεων σε περιφερειακό επίπεδο.

Η κυβέρνηση Σημίτη κατάφερε να ισορροπήσει εσωτερικές αντιδράσεις και διεθνείς σκοπιμότητες, αρνήθηκε τη συμμετοχή ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην

⁷⁸ **ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, σσ. 392-393.

⁷⁹ **ΣΑΒΒΙΔΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ**, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως «Καταλύτης» Επίλυσης του Κυπριακού Προβλήματος», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 245.

⁸⁰ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Θα επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση*; Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, σσ. 96. Ο Καθηγητής Ιωακείμης αναφέρει συγκεκριμένα ότι «...για μεγάλο χρονικό διάστημα συμπεριφερόμεθα «ως μία βαλκανική χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και όχι ως μία Ευρωπαϊκή χώρα στα Βαλκάνια» (στο ίδιο, σσ. 97.).

επιχείρηση Allied Force⁸¹, αλλά παρείχε διευκολύνσεις στις νατοϊκές δυνάμεις, γεγονός που αντιστοιχούσε σε ένδειξη υπεράσπισης των Ευρωπαϊκών συμφερόντων και υποστήριξη προς την Ευρωπαϊκή διπλωματία και στρατηγική. Ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας είχε ωστόσο μακροπρόθεσμο στόχο και προοπτική. Μείζονος σημασίας της κυβέρνησης Σημίτη υπήρξε η ανάδειξη του διεθνούς ρόλου της Ελλάδας πέρα από τα σύνορα της νοτιοανατολικής Ευρώπης και ειδικότερα, η ανάδειξη της θέσης της στο πλαίσιο της εξωτερικής Ευρωπαϊκής πολιτικής και της αλληλεξάρτησής της με την ΕΕ και τις ΗΠΑ.

Με άλλα λόγια, η πολιτική Σημίτη αναζητούσε έντονα την ανάδειξη της Ελλάδας μέσω της εξευρωπαϊσμένης πορείας της, αποκλείοντας ενδεχόμενη περιθωριοποίηση της χώρας. Μέσω του εξευρωπαϊσμού της εξωτερικής της πολιτικής η Ελλάδα ήθελε να πείσει για την αξιοπιστία και το κύρος της, ως ένας ικανός και πολύτιμος Ευρωπαίος δρων⁸². Σε ό,τι αφορά στην ΠΓΔΜ-FYROM η αμετακίνητη στάση της Ελλάδας στη λέξη «Μακεδονία» και η στήριξη στο αιματηρό καθεστώς Μιλόσεβιτς οδήγησαν σε ένταση τις σχέσεις με την ΕΕ⁸³, αλλά η Ελλάδα ανέπτυξε επαφές σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Ήδη, η άνοδος του Σημίτη στην ηγεσία της χώρας εγκαινιάζει ένα νέο καθεστώς στις σχέσεις Ελλάδας-ΕΕ, γεγονός που αφήνει το στίγμα του στις σχέσεις της Ελλάδας με άλλα κράτη. Η ελληνική κυβέρνηση το 2001 όταν η ΠΓΔΜ-FYROM βρισκόταν σε εμφύλια διαμάχη δεν χρησιμοποίησε την αδυναμία της χώρας για ίδιον συμφέρον, αλλά αντίθετα συνέβαλε θετικά στην εκτόνωση της σύγκρουσης λαμβάνοντας μέρος στις ειρηνευτικές δυνάμεις υπό την επίβλεψη του ΝΑΤΟ⁸⁴. Η Ελλάδα συνειδητοποίησε ότι οι αντιπαραθέσεις με την ΠΓΔΜ-FYROM ήταν αντιπαραγωγικές, ενώ τα ελληνικά συμφέροντα μπορούσαν να προωθηθούν μέσω ενίσχυσης της Ευρωπαϊκής πορείας της χώρας, της οικονομικής της ενίσχυσης και της υποστήριξης της εδαφικής της ακεραιότητας. Από την άλλη, η Αθήνα αξιοποιώντας τον κοινό άξονα των δύο χωρών για τις θέσεις τους στα ζητήματα του Κοσσυφοπεδίου και την αντίθεσή τους σε οποιαδήποτε αλλαγή συνόρων στη νοτιοανατολική Ευρώπη,

⁸¹ Operation Allied Force: επιχείρηση του ΝΑΤΟ εναντίον των στρατιωτικών δυνάμεων της Γιουγκοσλαβίας του προέδρου Μιλόσεβιτς με στόχο την υπεράσπιση της αλβανικής μειοψηφίας του Κοσόβου.

⁸² **ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, σσ. 394-395.

⁸³ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Η Συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πορεία, Αντιφάσεις, Συνέπειες», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 548.

⁸⁴ **ΒΑΛΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ**, «Η Βαλκανική Πολιτική της Ελλάδας. Κριτικός Απολογισμός της Μεταπολεμικής Περιόδου και Προοπτικές», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 415.

κατάφερε να δημιουργήσει μεγάλη επιχειρηματική δραστηριότητα και οικονομικές ευκαιρίες στην ΠΓΔΜ-FYROM, αυξάνοντας κατακόρυφα το επίπεδο των ελληνικών επενδύσεων⁸⁵.

Σε κάθε περίπτωση, ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από το 1996 αντανakλάται στο γεγονός ότι η Ελλάδα καταφέρνει να αποφύγει την αντιπαράθεση με τη Δύση σε ό,τι αφορά στα Βαλκάνια, παρά το γεγονός ότι συνεχίζεται η διαμάχη για το όνομα με την ΠΓΔΜ-FYROM. Ωστόσο, η στάση της Ελλάδας καταδεικνύει την υπευθυνότητα και το δυναμισμό της ελληνικής διπλωματίας μέσω της συμμετοχής της χώρας στις ειρηνευτικές αποστολές στα Βαλκάνια, το Κόσοβο και την ΠΓΔΜ-FYROM. Η Ελλάδα από μέρος του βαλκανικού προβλήματος μεταμορφώθηκε σε παράγοντα επίλυσής του, αποδεικνύοντας την Ευρωπαϊκή θεώρηση στην εξωτερική της πολιτική που συντελέστηκε βαθμιαία από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990.

3.4. ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ-ΗΠΑ

Οι σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και τις ΗΠΑ αποτελούν ξεχωριστή περίπτωση στην ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεδομένης της σχέσης αμοιβαίας εξάρτησης και συνοχής που έχει αναπτυχθεί ανάμεσα στις δύο χώρες. Η συμμετοχή της Ελλάδας στο NATO αποτελεί έναν από τους θεμέλιους λίθους της εξωτερικής της πολιτικής και παράγοντα περιφερειακής ισορροπίας. Το Κυπριακό και οι ελληνοτουρκικές σχέσεις εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την αμερικανική πολιτική και ενσαρκώνουν τη μεγαλύτερη απόκλιση μεταξύ των ελληνικών και αμερικανικών συμφερόντων. Η μεγάλη κρίση στα Ίμια το 1996 και η ενδεχόμενη επικίνδυνη κλιμάκωσή της αποφεύχθηκε λόγω προώθησης συμβιβαστικού κλίματος ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία και διαχείρισης της κρίσης από τις ΗΠΑ, που ενίσχυσαν το πνεύμα ύφεσης της διένεξης.

Ειδικότερα, το 2000 η ελληνική εξωτερική πολιτική αξιοποίησε κατά τρόπο αποτελεσματικό τις θέσεις της σχετικά με την Κύπρο, συνέπεια εξάλλου της μεταστροφής του κλίματος άρνησης απέναντι στην προσχώρηση της Τουρκίας στην ΕΕ. Σε αντάλλαγμα οι ΗΠΑ αντιμετώπισαν θετικά την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, κάτι που

⁸⁵ **ΤΖΙΑΜΠΙΡΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ**, «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Μακεδονικό Ζήτημα, 1991-2002: Από τη Σύγκρουση στη Συνεργασία», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 479-480. «Ο Πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης έχει δηλώσει ότι «οι εξαγωγές της Ελλάδας στα Σκόπια αποτελούν το 25% των εξαγωγών μας στα Βαλκάνια και από τις ελληνικές επενδύσεις στη γειτονική χώρα έχουν δημιουργηθεί εκεί 5.000 θέσεις εργασίας» (Τζιαμπίρης Αριστοτέλης, στο ίδιο, σσ. 480).

δεν θα ήταν πραγματοποιήσιμο χωρίς τις κινήσεις της κυβέρνησης Σημίτη, οι χειρισμοί της οποίας κατέδειξαν ότι η θετική αντιμετώπιση της Τουρκίας και η άρση από την ελληνική πλευρά του αποκλεισμού της από την ΕΕ έπρεπε να έχει ανταποδοτικό χαρακτήρα αρχικά από τις ΗΠΑ και έπειτα από την Τουρκία⁸⁶. Η Ελλάδα κατάφερε επίσης να αποδεσμεύσει την εξωτερική της πολιτική από τη φιλοσερβική της προσέγγιση κατά τη διάρκεια της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας και από τους φόβους που συντηρούσαν επεκτατικοί κύκλοι στα Σκόπια σε βάρος της Ελλάδας. Οι τριβές στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις αποκαταστάθηκαν και η ελληνική εξωτερική πολιτική επαναπροσδιόρισε τις θέσεις της με όλες τις βαλκανικές χώρες.

3.5. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΡΩΣΙΑΣ

Οι στενές επαφές Ελλάδας-Ρωσίας ιδιαίτερα μετά το τρομοκρατικό χτύπημα του 2001 στις ΗΠΑ έδωσαν την ευκαιρία στη Ρωσία για στενότερες επαφές με τη Δύση, ενώ παρείχαν το απαραίτητο πλαίσιο προώθησης των ελληνικών συμφερόντων τόσο εντός του ΝΑΤΟ όσο και σε ό,τι αφορά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις⁸⁷. Η Ελλάδα μέσω της συνεργασίας της με τη Ρωσία στον ενεργειακό τομέα φαίνεται ότι κατάφερε να αναβαθμίσει τη θέση της σε περιφερειακό και Ευρωπαϊκό επίπεδο, να αυξήσει την επιρροή της στα Βαλκάνια και να επιτύχει την ουσιαστική κοινωνικοοικονομική και πολιτική ισχυροποίησή της.

3.6. ΕΛΛΑΔΑ-ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

Η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 προσαρμόζει την εξωτερική της πολιτική στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής με άξονα το γεγονός ότι έρχεται αντιμέτωπη με ένα ασταθές και ρευστό πολιτικό περιβάλλον, το οποίο παρά τις συγκρούσεις σε διεθνές και περιφερειακό πεδίο διατηρεί τη στρατηγική του σημασία για τα ελληνικά συμφέροντα, σε τομείς που σχετίζονται με την ασφάλεια, την ενέργεια και την οικονομία της χώρας. Η Ελλάδα επιδιώκει την ανάδειξή της ως γέφυρας Ανατολής-Δύσης και προσπαθεί να χειριστεί τα εθνικά της θέματα στις νέες συνθήκες που

⁸⁶ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ** (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 603-607.

⁸⁷ **ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ**, «Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδας και η Ρωσία», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 619-652.

επικρατούν στην περιοχή κατά τρόπο αποτελεσματικό. Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην ΕΕ αντικατοπτρίζεται και στην εξωτερική της πολιτική με χώρες μη-μέλη της Ένωσης, με συνέπεια η Ελλάδα να ασκεί από το 1996 μια πολιτική «στρατιωτικής διπλωματίας» και να προωθεί μια πολιτική εξισορρόπησης στο μεσανατολικό χώρο ως γέφυρα ανάμεσα στην ΕΕ και τη Μέση Ανατολή.

Η ελληνική εξωτερική πολιτική εστιάζει σε θέματα «χαμηλής πολιτικής», ενώ αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για την εκτόνωση του παλαιστινιακού ζητήματος⁸⁸. Αν και οι αλλαγές στην ελληνική εξωτερική πολιτική από το 1996 απέφεραν καρπούς στα κυριότερα εξωτερικά προβλήματα της χώρας, τα περιφερειακά προβλήματα που συνεχώς ανακύπτουν στη Μέση Ανατολή, όπως ο πόλεμος του Ιράκ το 2003, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια για την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας και απαιτούν προσεκτικούς χειρισμούς στο εύθραυστο αυτό τμήμα του πλανήτη.

3.7. ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (01.01.2003-30.06.2003)

Η ανάληψη της Προεδρίας του Συμβουλίου της ΕΕ τον Ιανουάριο του 2003 ήρθε να επιβεβαιώσει την επιτυχημένη πορεία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, δεδομένου ότι η αξιοπιστία της χώρας και ο Ευρωπαϊκός της προσανατολισμός επιβεβαιώθηκαν μέσω της επιτυχημένης ελληνικής διπλωματίας στο θέμα του Ιράκ. Η ελληνική προεδρία κατάφερε να εδραιώσει στα μάτια των Ευρωπαίων εταίρων της την εξευρωπαϊσμένη της πορεία, κατάφερε να πείσει την ΕΕ για τη μεταμόρφωση της συμπεριφοράς και των επιλογών της μέσω της διαδικασίας του εξευρωπαϊσμού. Ενώ το 1994 θεωρούνταν «επικίνδυνο μέρος του βαλκανικού προβλήματος», η Ελλάδα αντέστρεψε τους όρους και μετασχηματίστηκε σε αξιόπιστος παράγοντας στο περιφερειακό καθεστώς της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Οι πρωτοβουλίες της για ειρήνη στο χώρο των Βαλκανίων, η εκτόνωση των δύσκολων σχέσεων με την Τουρκία, η απομάκρυνσή της από συμπεριφορές που έδιναν πρωταγωνιστικό ρόλο στο «όχι» και το βέτο, πυροδοτώντας σχέσεις έντασης με την ΕΕ, κατάφεραν να αλλάξουν την εικόνα που είχαν μέχρι εκείνη την περίοδο οι Ευρωπαίοι. Στην πράξη, όμως ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

⁸⁸ **ΚΕΦΑΛΑ ΒΙΒΗ**, «Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στη Μέση Ανατολή: 1990-2002», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, σσ. 655-692 σελ.

σηματοδοτούσε την αναγνώριση και το σεβασμό της Ελλάδας προς το θεσμό της ΕΕ και την προσπάθεια της Ένωσης για μετεξέλιξη σε Πολιτική Ένωση⁸⁹.

3.8. ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η ελληνική εξωτερική πολιτική τα επόμενα χρόνια θα προσδιοριστεί σε μεγάλο βαθμό από το εάν η Τουρκία και τα Δυτικά Βαλκάνια θα επιτύχουν το δύσκολο πέρασμα προς την ΕΕ, δεδομένου ότι μια τέτοια εξέλιξη θα θέσει εκ νέου νέους παράγοντες στα όρια, το περιεχόμενο και τη θέση της Ελλάδας και της εξωτερικής πολιτικής της. Ο Ιωακειμίδης επισημαίνει ότι από το 1999 η ελληνική εξωτερική πολιτική αποτέλεσε ένα «ομοσπονδιακό πρότυπο» και η Ελλάδα απέδειξε σε μεγάλο βαθμό την αφοσίωση και των ενθουσιασμό της για βαθύτερη ολοκλήρωση. Ωστόσο, ορισμένοι παράγοντες θα κρίνουν το μελλοντικό πλαίσιο ελέγχου της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η ανάπτυξη/σύγκλιση όσον αφορά το επίπεδο διαβίωσης με το αντίστοιχο της ΕΕ, η ενίσχυση της ασφάλειας της Ελλάδας που την περίοδο 1996-2004 αποτέλεσε στόχο πρωταρχικής σημασίας αφού είναι η μοναδική χώρα της ΕΕ που αισθάνεται ότι η ανεξαρτησία και υπόστασή της απειλείται, με συνέπεια, η ίδια να υποστηρίζει θερμά όλες τις πρωτοβουλίες για την ενδυνάμωση της εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφάλειας και άμυνας της ΕΕ.

Άλλος στόχος που θα κρίνει το μέλλον της εξωτερικής πολιτικής της χώρας έγκειται στη θεσμική της θέση, στο εάν δηλαδή η Ελλάδα διασφαλίσει τη μελλοντική της συνύπαρξη με άλλα ΚΜ και δεν αποκλειστεί από ενοποιητικά σύνολα άλλων ΚΜ. Για την ελληνική πλευρά η ΕΕ σηματοδοτούσε πάντα το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πρότυπό της, την κατεύθυνση που και η ίδια ήθελε να ακολουθήσει. Ωστόσο, οι επαναλαμβανόμενες πολιτικές και οικονομικές κρίσεις, η διαφοροποίηση σε οικονομικούς ή κοινωνικούς παράγοντες άλλων ΚΜ που παρατηρείται έπειτα από τις διευρύνσεις που ακολούθησαν, αντιμετωπίζονται με σκεπτικισμό από την ελληνική πλευρά για βαθύτερη ενοποίηση, τη σημερινή μάλιστα κρίσιμη οικονομικά συγκυρία.

Η χρηματοπιστωτική κρίση, οι παγκόσμιες απειλές και η βιώσιμη ανάπτυξη απειλούν θέματα που εμπίπτουν στην ατζέντα της εξωτερικής πολιτικής όπως η μετανάστευση, το περιβάλλον και η ενέργεια και υπογραμμίζουν την αναζήτηση μιας νέας αρχιτεκτονικής για την αποτελεσματική διαχείριση σύνθετων ζητημάτων ασφάλειας,

⁸⁹ «Η Ελλάδα στην Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (28.12.2002) του Π. Κ. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗ, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο του ΕΚΕΜ http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=203:i-

σταθερότητας και ανάπτυξης⁹⁰. Τέλος, η αντίδραση της ελληνικής κοινής γνώμης απέναντι στις επιρροές της παγκοσμιοποίησης, προβάλλει την εθνική ταυτότητα και την επιστροφή στο παρελθόν ως το αντίπαλον δέος ενάντια στις μετα-παραδοσιακές παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες. Όλες αυτές οι εξελίξεις δημιουργούν τις συνθήκες και διαμορφώνουν το κλίμα μέσα στο οποίο θα προσδιοριστεί η μελλοντική ελληνική εξωτερική πολιτική⁹¹.

ellada-stin-proedria-tis-eyropaikis-enosis&catid=15:2008-05-12-11-28-15&Itemid=68 (15.04.2010).

⁹⁰ ΜΠΑΚΑΤΣΙΑΝΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ελλάδα. Στην εποχή των διεθνών κρίσεων και προκλήσεων*; Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2010, σσ. 33-42.

⁹¹ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, *Θα επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση*; Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, σσ. 109-115.

Συμπεράσματα

Η εμπειρία και η στάση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής απέδειξε σε ποιον βαθμό η εν λόγω πολιτική εξευρωπαϊσθηκε. Η διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας συνέκλινε με τις πρακτικές, τους κανόνες και τη φυσιογνωμία της ΕΕ, πείθοντας κατά τη διάρκεια από το 1994-2004 για την πραγματική και ουσιαστική μεταστροφή της και όχι για τον επιφανειακό και οππορουνιστικό χαρακτήρα της. Η πολιτική διακυβέρνηση του Σημίτη απέδειξε την ικανότητα της Ελλάδας για επιδίωξη συναίνεσης, διάθεση συνεργασίας, εξομάλυνση σχέσεων με δύσκολες και ανταγωνιστικές χώρες. Η διαδικασία εξευρωπαϊσμού συντελέστηκε τόσο μέσω της «εκ των άνω», όσο και της «εκ των κάτω» προσέγγισης, δημιουργώντας ωστόσο χώρο για νέες οπτικές ανάλυσης των πολιτικών εξελίξεων που πραγματοποιήθηκαν τη συγκεκριμένη περίοδο, υπό το καθεστώς μιας ανοικτής διαδικασίας.

Η ιδιότητα του ΚΜ της ΕΕ μεταμόρφωσε κυριολεκτικά τις ελληνικές πολιτικές, αλλάζοντας τις θέσεις και τις απόψεις της Ελλάδας, ενώ η εξέλιξη της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συνεχίζεται μέσω ανάμειξης της χώρας σε διεθνείς ανθρωπιστικές παρεμβάσεις, σε ειρηνευτικές επιχειρήσεις στην Αφρική ή σε άλλα σημεία της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Κυρίως όμως, η Ελλάδα εξευρωπαϊζοντας την εξωτερική της πολιτική πρόβαλε τους δικούς της στόχους της εθνικής εξωτερικής της πολιτικής, τολμώντας να αντιμετωπίσει ισότιμα τους Ευρωπαίους εταίρους της, που μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 ήταν δυσαρεστημένοι από την πολιτική της άρνησης και του βέτο που κυριαρχούσαν στην ατζέντα της. Από την άλλη, η Ελλάδα πέτυχε το δύσκολο στοίχημα με την ΟΝΕ, συνέπεια της σταδιακής γεφύρωσης του χάσματος εμπιστοσύνης ανάμεσα στην Ελλάδα και την ΕΕ. Τα διεθνή ΜΜΕ στις αρχές του 2000 αναφερόμενα στην Ελλάδα τόνιζαν το γεγονός ότι «ο Έλληνας Προμηθέας έχει απαλλαγεί οριστικώς από τα δεσμά του»⁹².

Ωστόσο, είναι ο εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κεκτημένο; Το γεγονός ότι στα μέσα της δεκαετίας του 1990 εμφανίστηκε ένα σύστημα αξιών ως ιδεολογικός πόλος καθορισμού της ελληνικής κοινωνίας, δυτικόστροφο, εκσυγχρονιστικό και φιλομεταρρυθμιστικό, μπορεί να το αντιληφθεί κανείς ως έναν ιδεολογικό κύκλο μακράς διάρκειας. Στο τέλος του κύκλου η Ελλάδα φαίνεται να έχει ενσωματώσει τη φιλοσοφία και τις ιδεολογικές πρακτικές που παρατηρούμε σε πολλές Ευρωπαϊκές

κοινωνίες. Ωστόσο, ο κύκλος εμπεριέχει τα ίδια στοιχεία ανατροπής από το κεκτημένο του εξευρωπαϊσμού με όλες τις αδυναμίες και την ασάφεια που χαρακτηρίζει κάθε σημαντική αλλαγή στο πολιτικό κυβερνητικό σύστημα. Αν και ο εξευρωπαϊσμός μπορεί να θεωρείται κεκτημένο, αυτό δεν συνιστά εγγύηση για το μέλλον, καθώς σε έναν συνεχώς μεταβαλλόμενο κόσμο σε παγκόσμιο επίπεδο, οι προβλέψεις για το μέλλον θεωρούνται πάντα παρακινδυνευμένες.

⁹² ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ, «Το Κεκτημένο του Ελληνικού Εξευρωπαϊσμού», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σσ. 379.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- ✓ **ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ ΗΛΙΑΣ**, «Η Εξωτερική Πολιτική της Ελλάδας και η Ρωσία», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.

- ✓ **ΑΝΤΕΡΣΟΝ ΜΠΕΝΕΝΤΙΚΤ**, *Φαντασιακές Κοινότητες*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 1997, 317 σελ.

- ✓ **ΒΑΛΝΤΕΝ ΣΩΤΗΡΗΣ**, «Η Βαλκανική Πολιτική της Ελλάδας. Κριτικός Απολογισμός της Μεταπολεμικής Περιόδου και Προοπτικές», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.

- ✓ **ΒΑΗCΗΕΛΙ ΤΟΖΥΝ**, «Η «Κυπριακή Πρόκληση» για την Τουρκία: Να διατηρηθούν οι κατακτήσεις του 1974», στο Θ. Βερέμης και Θ. Π. Ντόκος (επιμέλεια), *Η Σύγχρονη Τουρκία: Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, 686 σελ.

- ✓ **ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ Α.**, *Ασπονδοί γείτονες: Ελλάδα – Τουρκία: Η διένεξη του Αιγαίου*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Δεκέμβριος 2007, 468 σελ.

- ✓ **ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ Β.**, *Οι Τούρκοι και Εμείς*, Αθήνα, Εκδόσεις Ο Τύπος Α.Ε., 1988, 364 σελ.

- ✓ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Θα επιβιώσει η Ευρωπαϊκή Ένωση;* Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2007, 137 σελ.

- ✓ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Η θέση της Ελλάδας στο Διεθνές, Ευρωπαϊκό και Περιφερειακό Σύστημα. Ιστορικές εννοιολογήσεις και σύγχρονη πραγματικότητα;* Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2007, 210 σελ.

- ✓ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Το Μοντέλο Σχεδιασμού Εξωτερικής Πολιτικής στην Ελλάδα: Πρόσωπα έναντι Θεσμών», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 495 σελ.
- ✓ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Η Συμμετοχή της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Πορεία, Αντιφάσεις, Συνέπειες», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.
- ✓ **ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, 423 σελ.
- ✓ **ΚΑΖΑΚΟΣ ΠΑΝΟΣ**, «Οι Ευρωπαϊκές Προοπτικές της Τουρκίας» στο Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, επιμέλεια, *Η Σύγχρονη Τουρκία, Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, 686 σελ.
- ✓ **ΚΑΙΡΙΔΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ & LENORE G. MARTIN** (επιμέλεια), *Ρόλος και θέση της Τουρκίας στον κόσμο. Σύγχρονη πραγματικότητα και μελλοντικές προκλήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006, 410 σελ.
- ✓ **ΚΕΦΑΛΑ ΒΙΒΗ**, «Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική στη Μέση Ανατολή: 1990-2002», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.
- ✓ **ΚΟΥΛΟΥΜΠΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ & ΥΦΑΝΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Μεταβάλλοντας το Δίλημμα Ασφαλείας στο Αιγαίο. Ελληνικές Στρατηγικές Επιλογές και Δομικοί Περιορισμοί: Μια Ρεαλιστική Προσέγγιση», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.

- ✓ **ΛΑΒΔΑΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Διαδικασίες Εξευρωπαϊσμού και Διαδραστική Ενοποίηση», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, 423 σελ.
- ✓ **ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ ΝΑΠΟΛΕΩΝ** (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*; Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, 423 σελ.
- ✓ **ΜΗΛΛΑΣ ΗΡΑΚΛΗΣ**, «Επικοινωνώντας με τον «Άλλο» ή κατανοώντας τον «Εαυτό»: Έλληνες και Τούρκοι», στο Φωτεινή Τσιμπιρίδου, Δημήτρης Σταματόπουλος, επιμέλεια, *Οριενταλισμός στα όρια: Από τα Οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2008, 377 σελ.
- ✓ **ΜΠΑΚΑΤΣΙΑΝΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ**, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ελλάδα. Στην εποχή των διεθνών κρίσεων και προκλήσεων*; Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2010, 79 σελ.
- ✓ **MÜMTAZ SOYSAL**, «Το Μέλλον της Τουρκικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Καιρίδης Δημήτρης και Lenore G. Martin (επιμέλεια), *Ρόλος και Θέση της Τουρκίας στον Κόσμο. Σύγχρονη Πραγματικότητα και Μελλοντικές Προκλήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2006, 410 σελ.
- ✓ **ΝΤΟΚΟΣ ΘΑΝΟΣ ΚΑΙ ΤΣΑΚΩΝΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, *Στρατηγική Εθνικής Ασφάλειας, Οικοδομώντας το Ελληνικό Μοντέλο στον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2005, 544 σελ.
- ✓ **ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ**, «Ο Εξευρωπαϊσμός της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, 403 σελ.
- ✓ **ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ**, «Το Κεκτημένο του Ελληνικού Εξευρωπαϊσμού», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, 423 σελ.

- ✓ **RUBIN BARRY**, «Η Στρατηγική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο», στο Θάνος Βερέμης και Θάνος Ντόκος, επιμέλεια, *Η Σύγχρονη Τουρκία, Κοινωνία, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2002, 686 σελ.
- ✓ **ΣΑΒΒΙΔΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ**, «Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως «Καταλύτης» Επίλυσης του Κυπριακού Προβλήματος», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.
- ✓ **ΤΖΙΑΜΠΙΡΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ**, «Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Μακεδονικό Ζήτημα, 1991-2002: Από τη Σύγκρουση στη Συνεργασία», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.
- ✓ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ** (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 495 σελ.
- ✓ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ** (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.
- ✓ **ΤΣΑΚΩΝΑΣ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**, «Κοινωνικοποιώντας τον Αντίπαλο. Η Ελληνική Στρατηγική Εξισορρόπησης της Τουρκίας και οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις», στο Τσάκωνας Ι. Παναγιώτης (επιμέλεια), *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική: Μια συνολική προσέγγιση*, τόμος Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, 2003, 692 σελ.
- ✓ **ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ ΛΟΥΚΑΣ**, *Ποια Ευρώπη;*, Αθήνα, Εκδόσεις Ποταμός, 2004, 366 σελ.
- ✓ **ΤΣΟΥΚΑΛΗΣ ΛΟΥΚΑΣ**, *Και αν βγαίναμε από το καβούκι μας;*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2009, 264 σελ.

✓ **ΥΦΑΝΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ**, «Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και Εθνική Εξωτερική Πολιτική: Ένα Μεθοδολογικό Σχόλιο», στο Μαραβέγιας Ναπολέων (επιμέλεια), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Παρελθόν, Παρόν, Μέλλον*, Αθήνα, Εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, 423 σελ.

✓ **FEATHERSTONE KEVIN**, «Ο «Εκσυγχρονισμός» και οι διαρθρωτικοί περιορισμοί της ελληνικής πολιτικής», στο Kevin Featherstone (επιμέλεια), Γιώργος Νιάρχος (μετάφραση), *Πολιτική στην Ελλάδα: Η Πρόκληση του Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Οκτώ, 2006, 403 σελ.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

✓ **AGNANTOPOULOS APOSTOLOS**, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy. A Conceptual Framework and an Empirical Application in Greek-Turkish Relations», European Research Institute, Department of Political Science and international Studies, University of Birmingham, Paper submitted at the 2nd LSE Symposium on Modern Greece, June 2005, pp. 1-49.

✓ **AGNANTOPOULOS APOSTOLOS**, «The Europeanization of National Foreign Policy: the Case of Greece», School of Law and Government, Dublin City University, Ireland, Paper presented at GARNET conference «The European Union in International Affairs», Brussels, April 2010, pp. 1-29.

✓ **ATHANASSOPOULOU EKAVI**, «Blessing in disguise? The Imia crisis and Turkish-Greek relation», *Mediterranean Politics*, Vol. 2, no. 3, 1997, pp. 76-101.

✓ **BÖRZEL A. TANJA and RISSE THOMAS**, «Conceptualizing the Domestic Impact of Europe», prepared for K. Featherstone/Claudio Radaelli (eds.), *The Politics of Europeanisation*, (Oxford: Oxford University Press, forthcoming), 2009, pp. 1-23.

✓ **BÖRZEL A. TANJA and RISSE THOMAS**, «When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change», Vol. 4, no. 15, *European Integration online*

Papers (EIoP), διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>, November 2000, pp. 1-23.

✓ **BÖRZEL A. TANJA**, «Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting. Member State Responses to Europeanization», European University Institute, Florence and Max-Planck Project Group on Common Goods, Bonn, no. 4, 2001, pp. 1-24.

✓ **BÖRZEL A. TANJA**, «How the European Union Interacts with its Member States», Insitut für Höhere Studien (HIS), Wien (Institute for Advanced Studies, Vienna), *Political Science Series*, November 2003, pp. 1-31.

✓ **CINI MICHELLE**, *European Union Politics*, New York², Oxford University Press, 2007, pp. 496.

✓ **CRAMPTON J. R.**, *The Balkans since the second world war*, Essex, Pearson Education Limited, 2002, pp. 374.

✓ **DAMALAS-HYDREOS C. and FRANGONIKOLOPOULOS A. C.**, «Towards an explanation of Greek foreign policy», *Global Society*, Vol. 1, no. 2, 1987, pp. 114-128.

✓ **ECONOMIDES SPYROS**, «The Europeanisation of Greek Foreign Policy», *West European Politics*, Vol. 28, no. 2, 2005, pp. 471-491.

✓ **EVIN O. AHMET**, «The Future of Greek-Turkish Relations», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, no. 3, 2005, pp. 395-404.

✓ **FEATHERSTONE KEVIN and PAPADIMITRIOU DIMITRIS**, *The Limits of Europeanization. Reform Capacity and Policy Conflict in Greece*, Hampshire, England, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 247.

✓ **FEATHERSTONE KEVIN and RADAELLI M. CLAUDIO** (eds.), *The Politics of Europeanization*, Oxford New York, Oxford University Press, 2003, pp. 341.

✓ **GRIGORIADIS IOANNIS**, «The Changing Role of the EU Factor in Greek-Turkish Relations», Symposium Paper, *London School of Economics and Political Science, Hellenic Observatory, 1st PhD Symposium on Modern Greece: «Current Social Science Research on Greece»*, London, 21st June 2003.

✓ **HIX S. and K. GOETZ**, «Introduction: European Integration and National Political Systems», Vol. 23, no. 4, *West European Politics*, 2000, pp. 1-26.

✓ **IOAKIMIDIS P. C.**, «The Europeanization of Greece: An Overall Assessment», Vol. 5, no. 2, *South European Society and Politics*, June 2000, pp. 73-94.

✓ **IOAKIMIDIS P. C.**, «Contradictions in the Europeanization Process», στο K. Featherstone, K. Ifantis (επιμέλεια), *Greece in a Changing Europe: Between European Integration and Balkan Disintegration*, Manchester, Manchester University Press, 1996, pp. 33-52.

✓ **IOAKIMIDIS P. C.**, «The Europeanization of Greece's Foreign Policy: Progress and Problems», στο A. Mitsos, E. Mossialos (επιμέλεια), *Contemporary Greece and Europe*, Aldershot, Ashgate, 2000.

✓ **IOAKIMIDIS P. C.** (επιμέλεια), *Greece in the European Union: The New Role and the New Agenda*, Αθήνα, Υπουργείο Τύπου και ΜΜΕ (με τη συνεργασία του Ελληνικού Κέντρου Ευρωπαϊκών Μελετών – ΕΚΕΜ), 2002, pp. 308.

✓ **KAZAMIAS ALEXANDER**, «The quest for modernization in Greek foreign policy and its limitations», *Mediterranean Politics*, Vol. 2, no. 2, 1997, pp. 71-94.

✓ **KUŞKU EDA**, «The shadow of past rivalry: Limits of post-1999 dynamism in Greco-Turkish relations», Vol. 2, no. 3, *Caucasian Review of International Affairs*, summer 2008, pp. 1-10.

✓ **LADRECH R.**, «Europeanization of Domestic Politics and Institutions: The Case of France», Vol. 32, no. 1, *Journal of Common Market Studies*, 1994, pp. 69-88.

- ✓ **LAZAROU ELENA**, «Mass Media and the Europeanization of Greek-Turkish Relations: discourse transformation in the Greek press 1997-2003, GreeSE Paper no. 23, *Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe*, 2009, pp. 1-49.
- ✓ **LIAROPOULOS ANDREW**, «The Institutional Dimension of Greek Security Policy: Is there a need for a National Security Council?», *National Security and the Future*, Vol. 3, no. 9, 2008, pp. 25-38.
- ✓ **OLSEN P. JOHAN**, «Europeanization – a fashionable term, but is it useful?», *Arena*, WP 01/2, pp. 1-43.
- ✓ **ÖNIŞ ZIYA and YILMAZ ŞUHNAZ**, «Greek-Turkish Rapprochement: Rhetoric or Reality?», διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://portal.ku.edu.tr/~zonis/gTR.pdf>, pp. 1-36.
- ✓ **RADAELLI M. CLAUDIO**, «Europeanisation: Solution of problem?», Vol. 8, no. 16, *European Integration online Papers (EIoP)*, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm>, October 2004, pp. 1-23.
- ✓ **RADAELLI M. CLAUDIO**, «The Europeanization of Public Policy», στο Kevin Featherstone and Claudio M. Radaelli (eds.) *The Politics of Europeanization*, Oxford New York, Oxford University Press, 2003, pp. 341.
- ✓ **RISSE T., GREEN COWLES M. and CAPORASO J.**, «Europeanization and Domestic Change: Introduction», In Green Cowles *et al*, 2001, pp. 1-20.
- ✓ **RUMELILI BAHAR**, «The European Union's Impact on the Greek-Turkish Conflict: A Review of the Literature», Working Papers Series in EU Border Conflicts Studies, The University of Birmingham, no. 6, January 2004, pp. 1-31.
- ✓ **RUMELILI BAHAR**, «Civil Society and the Europeanization of Greek-Turkish Cooperation», *South European Society and Politics*, Vol. 10, no. 1, 2005, pp. 45-56.

✓ **SITTERMANN BIRGIT**, «Europeanisation – A step forward in Understanding Europe?», Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Nachwuchsgruppe Europäische Zivilgesellschaft und Multi-Level Governance, 2006, pp. 1-23.

✓ **TRANTAPHYLLOU DIMITRIOS**, «The Priorities of Greek Foreign Policy Today», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, no. 3, 2005, pp. 327-346.

✓ **TSAKONAS PANAYOTIS**, «Theory and Practice in Greek Foreign Policy», *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 5, no. 3, 2005, pp. 427-437.

✓ **TSAKONAS PANAYOTIS and TOURNIKIOTIS ANTONIS**, «Greece's Elusive Quest for Security Providers: The Expectations-Reality Gap», *Security Dialogue*, Vol. 3, no. 34, 2003, pp. 301-314.

✓ **TSARDANIDIS CHARALAMBOS and STAVRIDIS STELIOS**, «The Europeanisation of Greek foreign policy: a critical appraisal», *Journal of European Integration*, Vol. 27, no. 2, 2005, pp. 217-239.

✓ **VINK MAARTEN**, «What is Europeanization? and Other Questions on a New Research Agenda», Paper for the Second YEN Research Meeting on Europeanisation, University of Bocconi, Milan, 22-23 November 2002, Leiden University, Department of Political Science, The Netherlands, November 2002, pp. 1-22.

✓ **YANNIS NICOS**, «Greece: On New, European Tracks?», *South European Society and Politics*, Vol. 9, no. 1, 2004, pp. 121-141.

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

✓ Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Λουξεμβούργου, 12 και 13 Δεκεμβρίου 1997, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/91413.pdf (02.05.2010).

✓ Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι, 10 και 11 Δεκεμβρίου 1999, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/00300-r1.gr9.htm (02.05.2010).

✓ Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Νίκαιας, 7, 8 και 9 Δεκεμβρίου 2000, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/00400-r1.%20ann.gr0.htm (02.05.2010).

✓ Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κοπεγχάγης, 12 και 13 Δεκεμβρίου 2002, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/73846.pdf (02.05.2010).

✓ Συμπεράσματα της Προεδρίας, Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Βρυξελλών, 12 και 13 Δεκεμβρίου 2003, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/79660.pdf (02.05.2010).

✓ Presidency Conclusions, Copenhagen European Council, 12 and 13 December 2002, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/73842.pdf (02.05.2010).

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

✓ «Η Ελλάδα στην Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης» (28.12.2002) του **Π. Κ. ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗ**, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο του ΕΚΕΜ http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=203:i-ellada-stin-proedria-tis-eyropaikis-enosis&catid=15:2008-05-12-11-28-15&Itemid=68 (15.04.2010).

✓ «Αναζητώντας την Ευρωπαϊκή ταυτότητα», ομιλία σε διεθνές σεμινάριο στην Αθήνα (14.11.1998) του ΚΩΣΤΑ ΣΗΜΙΤΗ, διαθέσιμο στον επίσημο δικτυακό τόπο του Κώστα Σημίτη <http://www.costas-simitis.gr/content/77> (15.04.2010).

✓ «Το τέλος μιας στρατηγικής», άρθρο στην εφημερίδα «Τα Νέα», Αθήνα, 23 Απριλίου 2004 του ΚΩΣΤΑ ΣΗΜΙΤΗ, διαθέσιμο στον επίσημο δικτυακό τόπο του Κώστα Σημίτη <http://www.costas-simitis.gr/content/48> (15.04.2010).

✓ «Κριτήρια προσχώρησης (κριτήρια της Κοπεγχάγης)», διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://europa.eu/scadplus/glossary/accession_criteria_copenhagen_el.htm (02.05.2010).

✓ «As Relations warm, Greece and Turkey Sign Series of Accords», The New York Times του Stephen Kinzer, 21.01.2000, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.nytimes.com/2000/01/21/world/as-relations-warm-greece-and-turkey-sign-series-of-accords.html?scp=5&sq=greece+turkey+simitis&st=nyt> (02.05.2010).

✓ «Despite Turkish-Greek Thaw, Cyprus Quarrel Is Not Melting», The New York Times του Douglas Frantz, 18.12.2000, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.nytimes.com/2000/12/18/world/despite-turkish-greek-thaw-cyprus-quarrel-is-not-melting.html?scp=23&sq=greece+turkey+simitis&st=nyt> (04.05.2010).

✓ «Cyprus Leader Cancels Plan To Deploy New Missiles», New York Times, 30.12.1998, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.nytimes.com/1998/12/30/world/cyprus-leader-cancels-plan-to-deploy-new-missiles.html?scp=29&sq=greece+turkey+simitis&st=nyt> (04.05.2010).